

บทที่ 4

สาระสำคัญของนันทโพนันทสุทรคำหลวงและพระมาลัยคำหลวง

นันทโพนันทสุทรคำหลวง

นันทโพนันทสุทรคำหลวงเริ่มต้นด้วยคาถาบาลี กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงเอา
ชนะพระยานันทโพนันทนาคราช โดยให้พระมหาโมคคัลลานะไปแปลงฤทธิ์ธรรมาน ซึ่ง
คาถานี้เป็นบทที่ 7 ในบทสวดถวายพรพระ หรือบทสวดคาถา หลังจากนั้น เป็นอารัมภกถา
ขององค์พระผู้ทรงนิพนธ์ บอกรวมและตำแหน่งของผู้แต่งคือทวยบพนมัสการพระรัตนตรัย
และตอนท้ายบอกที่มาของนิทานเรื่องนี้ จบแล้วจึงเริ่มดำเนินเรื่องตามที่เริ่มมาในคัมภีร์บาลี
อันมีเนื้อความว่า

ครั้งหนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าจะเสด็จไปรับนิมิตที่บ้านอนาถบิณฑิก
เศรษฐีตามคำอาราธนา ทรงพิจารณาอุเวในยสรพัสต์ว์ ทรงดำริเห็นว่า พระยานาคราช
อันมีนามว่า นันทโพนันทนาคราช มีวาสนาเข้ามาของในชายพระโพธิญาณ ควรที่พระองค์
จะได้ไปรด แต่พระยานาคราชคนนี้มีสันดานแห่งสัตว์เคี้ยวเอื้อง แม้จะประกอบด้วย
มहिธานุภาพยิ่งก็จริง แต่ก็ตั้งอยู่ในมัจฉาทิฐียิ่งนัก บุคคลผู้มีอาณูภาพน้อยจะปราบพิธี
แห่งพระยานาคราชนี้หาได้ไม่ พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า พระมหาโมคคัลลานะเป็น
พระอรหันต์องค์เดียว ที่จะปราบพระยานาคราชได้

ดังนั้น จึงเพลาหนึ่ง พระองค์ตรัสสั่งให้พระสาวก 500 องค์ เตรียมตัวเสด็จ
สู่เทวโลก ในเพลาเดียวกันนั้น พระยานาคราชผู้มีอิทธิฤทธิ์ยิ่งพระยานาคทั้งหลาย บัญชา
ให้บริวารเตรียมบริเวณพิธีเพื่อเสทสุรกายอย่างมโหฬาร พระยานันทโพนันทนาคราช
ได้แปลงกายเป็นมโนมัยงามดุจองค์ภคินี สถิตเหนือบัลลังก์ในบริเวณพิธี

ฝ่ายพระพุทธเจ้าก็ทรงพาหมู่สงฆ์เหาะสู่สวรรค์ ทรงเปล่งรัศมี 6 ประการ
งามรุ่งเรืองไปเบื้องหน้า และได้ทรงอธิบายในให้มนุษย์และเทวดาได้เห็นรูปแห่งพระองค์
ในขณะที่เสด็จบนอากาศนั้นด้วย พระยานันโทปนันทนาคราช และเห็นการกระทำของพระ
พุทธเจ้าก็พิโรธยิ่งนัก ด้วยเหตุที่พระพุทธองค์พาหมู่สงฆ์เหาะข้ามตน และเรียบบารุดี
พระบาทลงเหนือเศียรแห่งตน จึงกล่าวคำปริภาษต่าง ๆ และเหาะขึ้นไปสกัดชบวน
เสด็จไว้ ไขล้าตัวรัศมีเขาพระสุเมรุ 7 รอบ แล้วก็แผ่พังพานปิดสวรรค์คว้างคังส์จนมีค
มิดไปทั่ว

พระรัตนบัลลมหาเถระซึ่งตามเสด็จเห็นมีคมนเป็นอัศจรรย์ ก็ทูลถามพระ
พุทธองค์ พระพุทธองค์จึงทรงอธิบายสาเหตุให้พระอรหันต์ทั้งหลายทราบ พระอรหันต์
แต่ละองค์จึงพากันรับอาสาที่จะไปทรมานพระยานาคราชให้ละพยศ แต่พระพุทธเจ้า
หาได้ทรงอนุญาตแก่ผู้ใดไม่ ต่อเมื่อพระโมค คัลลณะรับอาสา พระองค์จึงตรัสอนุญาต
ด้วยเห็นว่าสมควร

ฝ่ายพระโมคคัลลณะคำริว่า การที่พระยานันโทปนันทนาคราชกระทำเช่นนี้
ก็ด้วยเข้าใจผิดว่า กายของตนนั้นใหญ่ยาวเหลือประมาณไม่มีผู้ใดเปรียบได้ จึงบังเกิด
จิตกำเริบทะนงตน คำริคังนั้นแล้ว พระโมคคัลลณะจึงเนรมิตองค์ให้กลับกลายเป็นรูป
พระยานาคราชเรื่องด้วยฤทธิ์ มีประมาณใหญ่ยาวกว่าพระยานันโทปนันทนาคราชได้
2 เท่า พร้อมกับแผ่พังพานอันล้วนแล้วด้วยแก้วและทองงดงาม แล้วก็รัศมีเขาพระสุเมรุ
ซ้อนเปียบคมนร่างของพระยานาคราชอย่างแน่น 90 รอบ ยังให้พระยานันโทปนันท
นาคราชเกิดอาการทรมานคังจะอัคใจตาย

พระยานันโทปนันทนาคราชจึงพันพินเป็นควันแผ่ออกไป โดยกำหนดระยะได้
แสนโกฏิจักรवाद ตั้งแต่พื้นพสุธาตราบถึงภวคพรหม เกิดเป็นควันรุดีเบื้องแน้น พระโมค
คัลลณะจึงจินตนาการเห็นว่า พระยานาคราชคงมิได้เฉลียวใจว่า ผู้อื่นจะมีฤทธิ์เช่นตน
จึงได้กระทำการกำเริบเช่นนั้น พระโมคคัลลณะจึงแสดกฤทธิ์แผ่ลงควันออกมาคัง

กว่าพระยานาคราช 2 เท้า พระยานาคราชมิอาจเผชิญฤทธิ์นั้นได้ก็ชักแค้นใจยิ่งนัก
 รำพึงว่าบรรดานาคทั้งหลายหาญผู้ใดเสนอช่วยตนไม่แล้ว ผู้ใดเล่าที่แสดงฤทธิ์เดชยิ่ง
 ใหญ่เห็นปานดังนี้ คำริแล้วจึงพนพิณเป็นเปลวไฟอันร้อนแรง พระโมคคัลลณะก็นิรมิต
 ไฟตอบโต้ ประจุไฟประลัยกัลป์อันฉายาณหมื่นโลกชาตุให้วอดวาย

พระยานินโทปนันทนาคราชจึงปริวิตกใครจะทราบว่า ผู้ใดที่มีฤทธิ์ถึงปานนั้น
 จึงได้ถามนามออกไป เมื่อได้ทราบว่าผู้นั้นคือ พระโมคคัลลณะ สาวกของพระพุทธเจ้า
 พระยานาคราชจึงกล่าวว่า สมณะหาควรที่จะกระทำการหยาบช้าเบียดเบียนผู้อื่นไม่
 และขอร้องให้พระโมคคัลลณะกลับกลายร่างเป็นพระสมณะคังปกติ พระโมคคัลลณะ
 ก็กลับกลายร่างและตอบว่า ที่ทำเช่นนั้นก็ช่วยประสงค์ที่จะเบียดพระยานาคราชให้พ้น
 ทางอันชั่ว แล้วตั้งอยู่ในทางตรง คือ อริยมรรคทั้ง 8 ช่วยพระยานาคราชนั้นเป็นสัตว์
 เกรี้ยวจวน มิไครุบาปบุญคุณโทษสิ่งควรไม่ควร มีน้ำใจโหดร้ายยิ่งนัก อันธรรมคาบูกคด
 อื่นนั้น ย่อมตั้งปณิธานความปรารถนาที่จะไค้บูชาพระบาทบุคคลแห่งพระสัพพัญญูเจ้าทั้งสิ้น
 บุคคลบางคนที่เกิดมาในโลกเป็นหมื่น เป็นแสนชาติ จะไค้พบพระพุทธเจ้าก็หาไม่ การที่
 ละของพระบาทตกลงเบื่องบนเศียรแห่งพระยานาคราชนั้น ย่อมเป็นบุญอันใหญ่หลวง
 แต่ช่วยสิ้นคานอันหยาบแห่งพระยานาคราช จึงมิไค้รู้คุณในการนี้ กล่าวแล้วพระโมคคัล
 ลณะก็เข้าไปในช่องหูขวาออกทางช่องหูเบื้องซ้าย เข้าช่องจมูกเบื้องขวา ออกทาง
 ช่องจมูกเบื้องซ้ายแห่งพระยานาคราช ทำให้พระยานาคราชเกิดมหันตทุกข์ทุกขเวทนา
 จึงกล่าวบริภาษควยความต่าง ๆ แทพระโมคคัลลณะกลับโต้ตอบควยความเมตตากาธุณา
 ประจุบิคามารคาที่มีความกรุณาต่อบุตร แมบุตรนั้นจะหยาบช้าเพียงใด บิคามารคาก็
 มิไค้ขับไลและทอดทิ้งบุตรนั้น ตรงกันข้าม บิคามารคกลับโอบยที่สั่งสอน จนบุตรนั้นโอบ
 อบอุ่นในถ้อยคำ หรือประจุอาจารย์ที่มีความเมตตากาธุณาต่อศิษย์เป็นเบื้องนิจ คำริ
 ดังนั้นแล้ว พระโมคคัลลณะจึงเข้าไปในปากของพระยานาคราช เคนจงกรมอยู่ภายใน
 ทองควยความขึ้นบาน ฝ่ายพระพุทธองค์ทรงทราบว่า พระโมคคัลลณะอยู่ในที่มืดเช่นนั้น
 ก็ทรงเปล่งฉัพพรรณรังสีให้ปรากฏ และตรัสแนะนำให้พระโมคคัลลณะระลึกถึงพระธรรม
 เป็นที่ตั้ง เพราะพระยานาคราชมิฤทธิ์ร้ายกาจยิ่งนัก

ฝ่ายพระยานันโทปนั้นทนาศราชทนทุกขเวทนาเป็นอย่างยิ่ง จึงรำพึงในใจว่า ถ้าหากพระโมคคัลลานะมิได้ถือโกรธแก่ตนจริงแล้ว ขออย่าได้เบียดเบียนแก่ตนต่อไป และขอให้ออกมาภายนอกเถิด พระโมคคัลลานะทราบในความรำพึงบ้างนั้น จึงออกมาภายนอกห้องของพระยานาคราช แม้กระนั้น พระยานันโทปนั้นทนาศราชก็หาได้ละพยศไม่ กลับพ่นลมร้ายออกจากจมูก ซึ่งลมนี้มีอิทธิฤทธิ์ร้ายแรงทำให้สิ่งที่ยางพินาศได้ แต่พระมหาเถระเจ้าก็เข้าฌานสมาบัติรักษาทนไว้ได้โดยฉับพลัน พระยานาคราชกำสรคใจยิ่งนัก ค่ายจะทำประการใดก็หาทำให้เกิดอันตรายแก่พระมหาเถระไม่ จึงหลีกเร้นกายไปค้ำความอภัยศ แต่พระเถระเจ้าทราบความนั้นด้วยญาณพิเศษ จึงนิรมิตกายเป็นพระยาครุฑ อันเป็นศัตรูแห่งพระยานาคทั้งปวง แล้วบินติดตามไปในทันใด พระยานาคราชก็นิรมิตกายเป็นอื่น ๆ อีก ใหญ่บ้าง เล็กบ้าง แต่ก็หาพ้นพระโมคคัลลานะไม่

ในที่สุด พระยานันโทปนั้นทนาศราชจึงยอมแพ้แก่พระมหาโมคคัลลานะ โดยความพิชิตร้ายออกจากร่างกายนั้นคือ มิจนาทิฐิ นิรมิตกายเป็นหนุม่น้อยเข้ามัสการพระบาทแห่งพระเถระ แล้วกล่าวสรรเสริญคุณแห่งพระเถระเจ้า พระโมคคัลลานะจึงพาพระยานาคราชไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เมื่อเข้าสู่สำนักแห่งพระพุทธองค์แล้ว พระยานาคราชก็น้อมเศียรเกล้านมัสการ กล่าวถวายตัวขอยึดพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งจนตลอดชีวิต ในกาลครั้งนั้น พระพุทธเจ้าทรงประทานศีล 5 แก่พระยานันโทปนั้นทนาศราช แล้วจึงนำหมู่มสงฆ์ไปสู่บ้านอนาถบิณฑิกเศรษฐี

ค่ายเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงมีพุทธปฏิภาตังพระมหาโมคคัลลานะไว้ในที่เอตทัคคะ ค่ายพระโมคคัลลานะเป็นผู้ที่ยิ่งค่ายอิทธิฤทธิ์ดังใดกล่าวแล้ว

นัยโทปนั้นทศูตรกำหลวงเป็นวรรณคดีพุทธศาสนา แก่นเรื่องคือแสดงพระพุทธานุภาพอันยิ่งใหญ่ ตามคติในกายเถรวาทหรือหินยาน โดยใช้วิธีแต่งแบบบุคคลาธิษฐาน (personification) คือเปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมกับรูปธรรม เพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น เพราะถ้าจะยกหลักธรรมขึ้นมาสอนโดยตรง ศาสนิกชนก็จะรู้สึกเมื่อน่ายและ

เข้าใจยาก วิธีแต่งแบบบุคลาธิษฐานจึงปรากฏอยู่ทั่วไปในหนังสือทางศาสนา โดยไม่จำกัดว่าจะเป็นศาสนาใด เช่น พระปฐมสมโพธิกถา ไตรภูมิพระร่วง หรือ ภควัทคีตา เป็นต้น ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาสาระสำคัญของเรื่อง โดยแยกออกเป็น 2 ประเด็น คือ บุคคลและหลักธรรมและความเชื่อ

ก. บุคคล

1. พระพุทธเจ้า นันทโศปนนทสูตรคำหลวงเป็นเรื่องที่ยกของพระพุทธเจ้าโดยตรง ถึงแม่พระพุทธองค์จะมีไคทรงหมานพระยานันทโศปนนทนครราชคฤยพระองค์เอง การปราบพระยานนครราชจนเป็นผลสำเร็จก็เป็นชัยชนะของพระองค์โดยแท้ ทั้งนี้เพราะพระยานันทโศปนนทนครราชมีกำเนิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ไม่สามารถบรรลุอรหัตตผลได้ในชาตินี้ แต่ก็สามารถล้างมัจฉาทิสฺฐิ รับรสพระสัทธรรมและสร้างสมบุญบารมีไว้เพื่อบรรลุมรรคผลในภายภาคหน้า จึงไม่จำเป็นที่พระพุทธเจ้าจะต้องทรงหมานค้ำชูพระองค์เอง เพียงพระพุทธสาวกก็สามารถปราบพระยานนครราชได้ ดังเนื้อความที่ว่า " . . . อันว่าพระยานันทโศปนนท อันเป็นอาเสียรพิศ อันมีกฤทธิพลพหลมहिมา กเป็นศรพกเวไนย คือเป็นนิตย์พุทธบริพาร พระสาวกจึงพิทวารแล¹"

ในเมื่อพระมหาโมคคัลลานะซึ่งเป็นพุทธสาวกยังมีฤทธิ์เดชถึงเพียงนี้ จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่า พระบรมศาสดาจะทรงมีพระบรมเกชาณุภาพยิ่งใหญ่มากกว่าเพียงไหน เรื่องนันทโศปนนทสูตรคำหลวงได้พรรณนาพระเกียรติคุณของพระองค์อย่างพิสดาร อันจะแยกได้เป็น 3 ประการ คือ

ก) พระพุทธบารมี บารมีหมายถึง คุณความดีที่ได้บำเพ็ญมา หรือคุณสมบัติที่ทำให้ยิ่งใหญ่ ดังข้อความว่า " . . . อันว่าสมเด็จพะโลกนารณมุณีว

¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์ทวยากรอง, หน้า 166.

ผู้เป็นอภิธรรมแห่งไตรโลกยจุฬาโลกาจารย์ แลเสด็จบำเพ็ญพุทธบารมีสมคิ่ง อึ่งคิ่ง
โลกยพันลือ"¹

หมายความว่าพระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญสมคิ่งบารมี คือ บารมี 10 ประการ 3 ชั้น
ซึ่งในนั้นโทปนันทสูตรคำหลวง ได้จำแนกไว้ดังนี้

ทศบารมี พระพุทธองค์ทรงบริจาคนานามากมาย อาทิ สมบัติของสมเด็จพระ
พระจักรพรรดิ

ทศอุปัชฌายะ พระพุทธองค์ทรงบริจาคนานามากมาย อันได้แก่ พระมังสะ พระนฤทัย
พระเนตร พระนาสิก พระกรรณ พระหัตถ์ และพระบาท

ทศปรมาถบารมี พระพุทธองค์ทรงบริจาคนานามากมาย โดยมุ่งหวังที่จะบรรลุนิพพาน
... แลพระมุนีนทรนารอดสรรเพชญ์ เสด็จบำเพ็ญพระบารมีสามสิบประการ
สินกาลานนตีสืบอสงไขยมีค่าไรแสนมหาถวัลย์ อันสมเด็จพระชินเนตรทศพล ผนวช
มาราชิราชเจากามชาตุศพรตติ แลชนันตมหารโฆส อันทมิตระเพศกายา
มีรูปานันตว เป็นชนันตยลนาเนก มารคิเรกพิงกุฉว กูวสูงบงงคคานนต รูปามาร
นานา เป็นเพศคามานุษ อุกมัตติเป็นคณรรพ กุมกัณฑาสูรยักนิหธิ แปลงเป็น
วิทยากร เปนกัณรรพ อางบางผู้รูปา เปนพญาไกรสร, เปนสุกัณรรพคณา
... แลสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ ผู้กัจจิริพมหาราญ ปรามหาราญไพพพ
เที่ยงแหศวยโยธา คือมุนยาพระทศบารมี²

พระพุทธเจ้าหรืออภินัยหนึ่งคือพระโพธิสัตว์ในพระชาติต่าง ๆ ทรงบำเพ็ญ
สมคิ่งบารมี เป็นเวลานานยี่สิบอสงไขยแสนถวัลย์ ในระหว่างนั้นทรงผนวช
กับมารซึ่งมีกำลังมาก และมีจำนวนมากประดุจกองทัพ มารเหล่านี้เนรมิตกายเป็นรูป
ต่าง ๆ เช่น เป็นเทวดา มนุษย์ คณรรพ ยักษ์ วิทยากร กัณรรพ ครุฑ ราชสีห์
สุกัณรรพ เสือ แรค สุนัขจิ้งจอก กระต่าย กวาง ละมั่ง ลิง พังพอน หงษ์

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 151.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 152-154.

นภยาง จระเข้ นาค ฯลฯ หมู่มารมีรูปกายใหญ่โต บ้างก็ขี้นานและบ้างก็ถืออาวุธ
ที่น้ำหนัก พระยามารเหล่านี้คือ บุคลาธิษฐานแทนกิเลสรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งคอยเข้ายวน
จิตใจมนุษย์ให้ประพฤติกไปในทางชั่ว กิเลสบางอย่างมีลักษณะน่าเกลียดน่ากลัว แต่กิเลส
บางอย่างก็มีลักษณะสวยงามชวนให้หลงใหล เช่น อำนาจ เกียรติยศ ความมั่งคั่ง แม้
กระนั้นพระพุทธเจ้าก็ทรงสามารถปราบหมู่มารให้พ่ายแพ้ คือ ทรงเอาชนะกิเลสร้ายใน
พระทัยได้ โดยอาศัยพระกำลัง คือ พระบารมีทั้ง 10 ประการ อันได้แก่ ทาน ศีล
เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐาน เมตตา และอุเบกขา

. . . ทรงพระเมตตาจวบบริษาค อันมีภาคหน้าประการ แลพระราชทานรางวัล
อันจับกับมิได้ แลดูแลโดยธรรม สัพพัญญุตญาณ แลใหญ่อุปประการบวร
โลกุคตสมบัติ คือ ทศพลจตุเวสารัชชญาณทั้งปวง¹

พระพุทธเจ้าทรงกระทำเบญจมหาบริษาค คือการละสิ่งสำคัญยิ่ง 5 อย่าง
ได้แก่ ทรัพย์ ลูก เมีย อวัยวะ และชีวิต ทั้งทรงบริษาคทานอื่น ๆ อีกเป็นเวลานาน
นับกัลป์มิได้ เป็นปัจจัยให้พระองค์ตรัสรู้ธรรมเป็นบรมครู และเป็นเจ้าของสมบัติเหนือ
โลก คือ ทศพลญาณและจตุเวสารัชชญาณ อันทรงคุณเลิศนานาประการ ทศพลญาณ
หมายถึงพระปรีชากำหนดครูสิ่งต่าง ๆ 10 ประการ เช่น ปรีชากำหนดครูธาตุต่าง ๆ และ
ปรีชากำหนดครูชาติหนหลังได้ ส่วนจตุเวสารัชชญาณหมายถึง ญาณที่ทำให้พระพุทธองค์
ทรงแก้ดวงดำ พระตถาคตเจ้าไม่เห็นว่ามีใคร ๆ จักหักท้วงพระองค์ได้โดยธรรมใน
ฐานะ 4

เมื่อพระพุทธองค์ทรงตรัสรู้แล้ว ทรงสั่งสอนพระธรรมแก่สัตว์ทั้งหลาย
เช่น เทวดา ยักษ์ มนุษย์ นาค ทรงนำสัตว์ให้พ้นจากหนทางมิจฉา ซึ่งหนทางนั้นจะ
พาให้สัตว์ทั้งปวงต้องทนทุกข์อยู่ในนินยานายทั้งสิ้น ได้แก่ นiryami เปตวิสัยภูมิ อสุรกาย
ภูมิ และ ตีรจنانภูมิ พระองค์ทรงสั่งสอนสัตว์ให้ยึดมั่นอยู่ในอริยมรรคมีองค์แปด อันจะ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 154.

เป็นหนทางนำสัตว์เหล่านั้นไปสู่นิพพาน

๓) พระพุทธรูป พุทธจริยา คือ ความประพฤติกุศลของพระพุทธเจ้า ซึ่ง
ในบั้นนี้จะศึกษาเฉพาะพุทธรูปประจำวันเท่านั้น ถ้าเราพิจารณาปฏิมากรรมประจำวันของ
พระพุทธเจ้าแล้ว จะเห็นได้ว่าพระองค์ทรงทุ่มเทชีวิตทำงานเพื่อประโยชน์ส่วนรวม
อย่างแท้จริง ในวันหนึ่ง ๆ พระองค์ทรงมีเวลาพักผ่อนไม่เกิน 4 ชั่วโมง เวลาที่
เหลือทรงอุทิศบำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่น ๆ ทรงปฏิบัติเช่นนี้ตลอดเวลา 45 ปี ที่ทรง
เทศนาสั่งสอนมหาชน เว้นแต่ในคราวเดินทางเท่านั้น พุทธกิจประจำวันมีดังนี้¹

1. ปุพฺพชฺเฏ บิณฑุปาตคฺจ
เวลาเช้า เสด็จออกบิณฑูปาต
2. สายณฺชเฏ ชนมฺมเทศนํ
เวลาเย็น ทรงแสดงธรรม
3. บิโทเส ภิกฺขุโธวาทํ
เวลาค่ำ ทรงประทานพระโอวาทแก่พระภิกษุ
4. อพฺพมรคฺเต ทเวปถุหนิ
เวลาเที่ยงคืน ทรงทอผ้าอุหาทเวคา
5. ปจฺจุเสว คเต กาลเด ภพฺพภทฺตเพ วิโลกนํ
เวลาเช้ามืด ทรงตรวจดูสัตว์โลกเพื่อจะเสด็จไปโปรด

เนื้อเรื่องในนั้นโทปมันหสูตรคำหลวงสอดคล้องกับพุทธรูปประจำวันเป็นอย่างดี
คือ กล่าวคือ

เวลาเย็น พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนชาวบ้านที่ไปวัด การแสดงธรรมแก่
ประชาชนในเวลาเย็นมีเป็นประจำทุกวัน ประชาชนที่ไปนำดอกไม้ธูปเทียนไปถวาย แต่

¹หลวงวิจิตรวาทการ, ศาสนาสาถน, พิมพ์ครั้งที่ 3 (พระนคร :
โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์, 2510), หน้า 318-320. (เก็บความ)

ไม่มีการติดกัณฑ์เทศน์ แม้พระสงฆ์ก็ลงฟังเทศน์ด้วย ตามเนื้อเรื่องในนั้นโทปนันทสูตร
คำหลวง ช่วงเวลาเย็นนี้เป็นเวลาที่อนาถบิณฑิกคฤหบดีไปสดับพระธรรมเทศนาของ
พระพุทธเจ้า อนาถบิณฑิกรู้สึกเลื่อมใสมาก จึงทูลนิมนต์พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์อีก
500 องค์ ไปรับบิณฑบาตที่บ้านของตนในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น หลังจากนั้น ท่านเศรษฐีก็
ทูลลากลับไป

เวลาค่ำ หลังจากที่ประชาชนที่มาจากเทศน์กลับไปแล้ว ทอกระยะให้พระ
สงฆ์สงฆ์และพักผ่อนพอควร ต่อจากนั้นมีการประชุมสงฆ์ประจำวัน เป็นเรื่องเกี่ยวกับการ
การบริหารคณะสงฆ์ อาจมีการสอบสวนพระภิกษุที่ประพฤติไม่ดี ทรงบัญญัติพระวินัย ทรง
เปิดโอกาสให้พระภิกษุทูลถามข้อสงสัย ทรงประทานโอวาทแก่พระสาวก แล้วก็แยก
กันไปทำความเพียรและพักผ่อน ในนั้นโทปนันทสูตรคำหลวงกล่าวถึงเฉพาะการพักผ่อน
ของพระพุทธองค์

เวลาเที่ยงคืน เมื่อพระภิกษุแยกย้ายกันไปหมดแล้วบรรยากาศสงบเงียบ
เป็นวาระที่เทพยดาเข้ามาทูลถามปัญหาต่าง ๆ จนถึงเวลาประมาณ 1 หรือ 2 นาฬิกา
ของวันใหม่ พระองค์จึงทรงพักผ่อนด้วยสี่หัตถยา และทรงกำหนดเวลาตื่นไว้

เวลาเช้ามืด ก่อนรุ่งสว่างก็ทรงลุกขึ้นเสด็จญาณ ทรงตรวจดูสัตว์โลกว่าใน
วันนี้มีใครที่พระองค์ควรจะไปเสด็จไปสงเคราะห์เป็นกรณีพิเศษหรือไม่ ทรงพิจารณาว่า
ควรจะไปโปรดใคร ที่ไหน เมื่อทรงทราบแล้ว พอรุ่งสว่างก็เสด็จไปโปรดทันที ใน
นั้นโทปนันทสูตรคำหลวง พระพุทธองค์ทรงพิจารณาคุณเวไนยสรรพสัตว์แล้ว ทรงดำริที่จะ
ไปโปรดพระยานั้นโทปนันทนาคราช ดังเนื้อความที่ว่า

ในกาลเมื่อใกล้ จโกษยแห่งพระอรุณ ยามจอรุโธทยะ . . . แลพระโลก
เชษฐพิจารณา ชำนาญในพุทธทศไทย ทราบในโลภยทั้งหลาย ทนายในภพทั้ง
สาม อันมีนามบรรพหาร สังขารโลกยโลกา ภาษาโอกาสโลกย แลพระนุ
ยุศโยคคุดคมา ทูรทูรจากทุจริท ชกเสด็จพิจารณา ในภวาทั้งสามุเนียรพิเศษ
ควยพุทธเนตรจักมูญาณ กปรากฏอาการทั้งดวง คือผลพลของกระจาง วางใน

ทางพื้นพระหีบถ ทุกระบัดแจ้งทุกประการ กวัญพุทธจักขุญาณสมันต อันบริสุทธ
 ทังปวง บลกรลอคดวงคฤหาพถกขงพงพนามค คฤหาสถานภกคคี่ แลตรลอค
 คิริปราสาท ปราการราชฐรสีมา¹

อันว่าพระญานันโทปนันท อันเปนนาคราชา เปนสุขุมมฤจณาตฤฎี กมังเเกอด
 มีในพุทธชาลญาณ อันสุขุมลพระบัญญัติ²

เวลาเช้า เสด็จออกบิณฑบาต การบิณฑบาตนี้มีไขไปแสวงหาอาหารอย่าง
 เดียว แต่มีความมุ่งหมายที่จะโปรดสัตว์โดยวิธีใดวิธีหนึ่ง เช่น แวะเข้าไปโปรดพวก
 เดียรถีย์ นักบวชศาสนาอื่น ที่มีวัดอยู่ในระหว่างทาง หรือเมื่อพบใครที่ควรสั่งสอนก็ทรง
 ประทานพระธรรมเทศนา ในนั้นโทปนันทสูตรคำหลวง หลังจากที่พระพุทธเจ้าโปรด
 พระยานันโทปนันทนาคราชาเรียบร้อยแล้ว พระองค์ก็ทรงพาพระสาวกทั้ง 500 ไปยัง
 บ้านอนาถบิณฑิกเศรษฐีตามที่ทรงรับนิมนต์ไว้

ค) พระพุทธลักษณะ นันโทปนันทสูตรคำหลวงเป็นวรรณคดีเล่มหนึ่งใน
 จำนวนน้อยเล่มที่บรรยายพระพุทธลักษณะ ดังเนื้อความตอนหนึ่งที่ว่า ". . . สมเด็จพระ
 พระคิลกิลุภยวิสุทธ รูปพระพุทธอันจรรย กอปรด้วยฉัพพิชพรตรังสี พระรัศมี
 ปราโมทย์ กอปรด้วยทศกึ่งมมหา บุรุษลักษณะชาวลิต แดอสิตยานุพญูชนวรงค์¹

หมายความว่าพระพุทธเจ้าทรงมีพระลักษณะอันอัศจรรย์ ประกอบด้วยรัศมี
 หกประการฉายออกจากพระองค์ ทรงมีลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ และลักษณะย่อย ๆ
 ที่คืออีก 80 ประการ ลักษณะมหาบุรุษนี้มีอาทิ ฝ่ายพระบาทราบเสมอกัน มีเส้น
 พระโขนงมาเฉพาะซุ้มละเส้น ๆ มีพระชีวหาอ่อนและยาว อาจแลแปลกพระนลาฏได้
 มีลายพื้นพระบาทเป็นจักร มีผิวเหลืองดุจสีทองทั้งองค์ าลา ล้วนเป็นพระลักษณะที่ดี
 เลิศและน่าอัศจรรย์ ซึ่งเราจะศึกษารายละเอียดได้จาก พระปฐมสมโพธิกถา ปริจเฉทที่
 4 ลักษณะปริศนาหกปวีวรรค

¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์หรือกรอง, หน้า 162.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 163-164.

นั้นไทป์นั้นทศูรคำหลวงเน้นเรื่องฉัพพิชพรรณรังสีเป็นพิเศษ เช่นก่อนที่จะ
 ทรมาณพระยานั้นไทป์นั้นทศูรคำหลวง พระพุทธองค์ทรงเปล่งรัศมีไปเบื้องหน้า และ
 อธิษฐานให้พระยานากราชแลเห็นพระองค์ ดังเนื้อความที่ว่า

. . . ในเมื่อเวลานั้น พระองค์เปล่งฉัพพรรณรังสี เป็นบุคคละรัศมีหก
 ประการ ไปคลอสถานขพะหนา แห่งพระญาณไทป์นั้นทศูรคำหลวง มีคหประการกล
 คังนั้น อันว่าพระญาณอรุคราช จบลสมเค็จบรมโลกนารณมุนิวง ๒ แลนิกร
 สงขบริพาร มีคหประการฉนโค สม่เค็จพระบรมไตุรโลกาจารย์ ก -
 อุชิมานคังนั้นเสร์จ กเส็จพุทธค้ำเนอรหะฉน สู่ทางพื้นอากาศ จพะอะ -
 หิงเพวราชโลกา คหพุทธลิสากิริสวสสิ กลวงเส็ยซึ่งบรมลัษยทั้งหลาย¹

นอกจากนั้นยังเน้นเรื่องพระสุรเส็ย ซึ่งไทป์เราะประคุดเส็ยของท้า
 มหาพรหม เปล่งออกจากพระโอษฐ์ซึ่งคางประคุดปราสาท ภายในคือพระชีวหา
 ซึ่งเป็นสีแคงบริสุทธีราวกับกลีบดอกไม้ และมีพระหนต์ 40 องค ล้วนล่องรัศมีเส็ยม
 พราย ถ้อยคำที่เปล่งออกมาคือ พระโอวาท ซึ่งจะนำสัตว์โลกให้พ้นจากสังสารวัฏ ดัง
 เนื้อความตอนหนึ่งว่า

. . . สม่เค็จพระมหาธีรบรม กเปล่งพระพุทธสรค้ำเนียง ไกรกว่าเส็ย
 กมเลนทรา มีองคอันญาประการ อันอุบตีคหพุทธสมภารอนันต อันจัน
 กัลปนมิโค แลไพระอะสนอะยิงนัก ประคุดจรรคคุดตบสลุทชลา รคในชวง
 กรรณาสัตว์โลกย อันเค็จอรอนโสภอนนต เปนคณาไมแห่งกรรณ อันกลา
 คือสงสารวัฏ²

ตามพุทธประวัติ เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะมีพระชนมายุได้ 5 วัน พรหมณ์ 7 คน
 ยกเว้นโกณฑัญญะโคัพยากรณ์ว่า พระองค์ทรงมีลักษณะมหามุขครบถ้วน 32 ประการ
 หากอยู่ในเพศบราหัส จะได้เป็นสมเด็จพะจักรพรรดิ หากออกผนวช จะได้เป็น
 พระศาสดาของโลก

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 181 - 182.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 227

สิ่งที่น่าสังเกตคือ พุทธลักษณะในวรรณคดี หรือที่ปรากฏเป็นพระพุทธรูป ล้วนเป็นรูปศิลปะที่เกิดจากจินตนาการของปราชญ์ เพราะคำราที่กล่าวถึงพระพุทธรูปลักษณะ รจนารื่นหลังจากที่พระพุทธรเจ้าปรินิพพานไปแล้วนานมี เช่นเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูป เมื่อแรกที่พวกโยนกก็คิดสร้างพระพุทธรูปนั้น มีแต่คำบอกเล่าสืบมาว่า รูปพรรณสัณฐานของ พระพุทธรองค์เป็นอย่างไร ชาวผู้สร้างได้อาศัยคำบอกเล่าเช่นว่าอย่างหนึ่ง กับอาศัย ความรู้เรื่องพุทธประวัติ เช่นว่า พระพุทธรองค์เป็นกษัตริย์ชาวมัชฌิมประเทศ เสด็จออก บรรพชาอย่างหนึ่ง กับอาศัยแบบอย่างอันปรากฏในจารึกประเพณีของชาวมัชฌิมประเทศ ดังเช่น กิริยาที่นั่งขัดสมาธิและครองผ้ากาสาวพัสตร์เหมือนเช่นพระภิกษุ ซึ่งยังมีอยู่ใน สมัยนั้นอีกอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ก็อาศัยคตินิยมที่ว่าตั้งงามในกระบวนการช่างของชาวโยนก เป็นหลักในการสร้างพระพุทธรูป โดยรู้อยู่ว่า ไม่เหมือนองค์พระพุทธรเจ้า¹

เรื่องพุทธลักษณะที่กล่าวในวรรณคดี ก็มีแนวความคิดตามแบบพระพุทธรูป แต่ เนื่องจากวรรณคดีบรรยายศิลปะด้วยตัวอักษร ย่อมทำให้สวยงามพิสดารได้ง่ายกว่ารูปปั้น หรือภาพแกะสลัก พุทธลักษณะในวรรณคดีจึงแปลกและพิสดารออกไปอีกมาก

2. พระพุทธรุสาวก ก่อนที่พระพุทธรเจ้าจะเสด็จไปโปรดพระยานันโทปนันท- นาคาราช ไค้ศรีสังให้พระสาวก 500 องค์ เตรียมตัวเสด็จพร้อมพระองค์ด้วย นันโทป- นันทสุทรคำหลวงได้พรรณาคุณวิเศษของพระสาวกที่สำคัญบางองค์ ซึ่งโวหารเหล่านี้ก็คือ บุคคลาธิษฐาน เปรียบเทียบกับหลักธรรมอันลึกซึ้ง กล่าวคือ

¹ดูฉิวศักดิ์ พงศ์ไพบูลย์, คู่มือพระประสมสมโพธิกถา, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2515), หน้า 67. (เก็บความ)

ก) พระสารีบุตร ชื่อเดิมอุปลิสสะ เกิดในสกุลพราหมณ์ มีเพื่อนรักกันมาก ชื่อโกลิตะ ซึ่งภายหลังคือ พระมหาโมคคัลลานะ ชายหนุ่มทั้งสองได้เรียนอยู่ในสำนักของสังฆชัยปริพาชกในกรุงราชคฤห์ แต่ยังไม่ไต่บรมครูธรรมวิเศษ ต่อมาอุปลิสสะได้ฟังหลักธรรมพุทธศาสนาจากพระอัสสชิ มีความเลื่อมใสมาก จึงชวนโกลิตะไปทูลขออุปสมบทกับพระพุทธเจ้า เมื่อบวชแล้วผู้นิยมเรียกชื่อท่านว่า พระสารีบุตร เพราะท่านเป็นบุตรของนางสารี ท่านไต่บรมครูหัตถ์คณหลังจากบวชแล้ว 15 วัน พระสารีบุตรได้รับยกย่องเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของพระพุทธเจ้า และเป็นผู้นิยมนิยามทางคัมภีร์ ปัญญา ดังคำประพันธ์ที่ว่า

. . . อันว่าพระมหาสารีบุตร อันเป็นทักษิณพุทธพาทา ประณมอรรคสาวกอันเลิศ พระญาณประเสอรรถวิคามภีร ประจุกคนธทัษินทรภูษชุกรบวร ทลโลกุคตรอรหันตชเณคจสรวทาสวะกิเลส เปนสมุทเฉตประหามัน กับควยพระประภุสสัมภิตาญาณ หังปวง กเอางวงกระหวัดพามา ซึ่งตถุณคตาทังหลาย หมายถึงอุกิละทังปวง คุยงวงคือพระหัตถ์ อันเป็นอายัตนะวรา คือพระวิปัสสนาญาณแห่งพระองค์ ก็หังลงในพสุชาอันพิจิตร คือพระอิทธิบาทวรา เอยียบไปมาควยสนเทหา คือพระสติปัฏฐานเจ้าทั้งสี่ ธกกะทำตริภทังสาม คือกามภวารูปาภาวะ แลอรูปภทังปวงใสกัโหเป็นภักศม ระเบัคเปนจรรณวิจรรณา¹

หมายความว่าพระสารีบุตรซึ่งเปรียบเสมือนช้าง เอาจวงกระหวัดหญ้าและเครือเถาทั้งลงบนแผ่นดิน งวงนั้นเปรียบเหมือนพระวิปัสสนาญาณ หญ้าและเครือเถา คืออุกิละทังปวง แผ่นดินหมายถึงอิทธิบาทสี่ อันได้แก่ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา ช้างนั้นเหยียบหญ้าและเครือเถาไปมาควยสนเทหา คือ สติปัฏฐานสี่ มีผลให้ภทังสาม คือ กามภพ รูปภพ และอรูปภพแหลกสลายไป สติปัฏฐานนั้น หมายถึงอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของสติ มี 4 อย่างคือ กายานุปัสสนา พิจารณากาย เวทนानุปัสสนา พิจารณาเวทนา จิตตานุปัสสนา พิจารณาจิต และธรรมานุปัสสนา พิจารณาธรรม

ข) พระมหาโมคคัลลานะ เป็นพระสาวกที่มีบทบาทมากที่สุดในเรื่องนี้ เพราะเป็นผู้ปราบพระยานันโทปนันทนาคราช พระมหาโมคคัลลานะได้อุปสมบทพร้อม

¹เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์บทรอยกรอง, หน้า 173.

กับพระสารีบุตร โคัมรรลุเป็นพระอรหันต์เมื่ออุปสมบทแล้ว 7 วัน หลังจากที่โคัพัง
 คำสอนเรื่องวิธีระงับความง่วงจากพระพุทธเจ้า พระโมคคัลลานะได้รับยกย่องเป็นพระ
 อัครสาวกเบื้องซ้ายของพระพุทธเจ้า และเป็นผู้อยกเยี่ยมทางค่านอิทธิฤทธิ์ ท่านได้
 เดินทางไปโปรดสัตว์ในนรก ดังที่มีเนื้อความปรากฏอยู่ในคัมภีร์เปตวัตถุ ในท่านอง
 เดียวกัน ท่านได้ท่องเที่ยวไปในสวรรค์เพื่อพบปะเทพบุตร เทพธิดา ได้ตามถึงกุศลกรรม
 ที่อำนวยผลให้โค้วีมาน แล้วนำมาบอกเล่าแก่ชาวโลก ดังเรื่องราวในคัมภีร์วิมานวัตถุ
 นอกจากนั้น ท่านยังมีความรู้ด้านงานก่อสร้าง จึงได้รับหน้าที่เป็นผู้อำนวยการควบคุม
 งานก่อสร้างบุพพารามมหารวิหารจนสำเร็จ พระมหาโมคคัลลานะได้นิพพานก่อนพระ
 ศาสดาเป็นเวลา 5 เดือน 15 วัน ที่ตำบลกาฬศิลา แขวงนคร สาเหตุที่นิพพานคือ
 ถูกกลุ่มโจรทำร้าย ในนั้นโพนันตสูตรคำหลวงมีข้อความว่า

. . . อุประมาแห่งพระมหาโมคคัลลานุ ประคองโศหาการสิลปิ อันให้ชาลัคคี
 คำเกอง ในเตาเพลิงลงลาว อันกล่าวคือวิริยาอตุลย ให้ไฟพวยในสภนช
 อัคยา อันกล่าวคือปรีชาสมาธินัน อันชฐวาทนิรันครไปมา คือพระวิปัสสนา
 วรวงค จึงวางโลหะลงเผา ในปากเมออุประไมย ทอพระไตรลักษณ์ญาณ
 กิใหอดหากการแหงโลหะ อันกล่าวคือขันธะกรชกาย อันชหมายพรรณา ในมหา
 ภูทกรูปทั้งนี้ ให้สูกคววยเปลวอัคคีโดยรอบ คือกอปรุควยองคบัญญัติ เอาสันธาร
 ถือมาวางไว ไคแก่โชนทาน วางไว้ในสถานหนาหัง คือตั้งอยู่ในศีลมารมี
 แลคีควยคอนไปมา คือพระจตุราริยสังจขรรณ กทำลายเสียรในอนันตโลหา
 คืออวิชชาอันกำบังสัตว์ ชกถึงซึ่งอรหัตตผลญาณ¹

หมายความว่า พระมหาโมคคัลลานะซึ่งเปรียบเสมือนนายช่างโลหะ ทำให้
 แสงไฟลุกโชติช่วงในเตาไฟ เตาไฟหมายถึงวิริยะ ส่วนไฟหมายถึงสมาธิ พระเถระ
 สูดลมเต็มเชื้อไฟไปมา อันเปรียบเสมือนพระวิปัสสนาอันงาม แล้วก็วางโลหะลงเผาที่
 ปากเข้า โลหะนั้นเปรียบเหมือนเบญจขันธ์ในร่างกายของมนุษย์แต่ละคน อันประกอบ
 ด้วยมหาภูตรูปทั้งสี่ ไคแก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ เป็นต้น ส่วนปากเข้าหมายถึงพระไตร
 ลักษณ์ญาณ ไคแก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา พระมหาโมคคัลลานะ ได้วางโลหะนั้นไว้ที่

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 174 - 175.

หน้าทั้ง คือยี่ภม้นอยู่ในศิลาบารมี พร้อมทั้งเอาก้อนที่โหล่นั้นไปมา คือยี่ภม้นอยู่ในอริยสัง
สี่ มีผลให้โหล่หุดหลอมเป็นรูปเป็นร่างที่ต้องการ อุปมาเหมือนบุคคลซึ่งทำลายอวิชชา
จนหมดสิ้น และบรรลุนิรันดรที่ตถผลญาณ

พระมหาโมคคัลลานะเป็นผู้มีกิตติศัพท์เลื่องลือในทางอิทธิฤทธิ์ ท่านจึงได้รับ
พุทธบัญญัติให้ทราบเวไนยสังขารที่มีฤทธิ์ร้ายให้สิ้นพยศ ก่อนจะได้รับรสพระธรรมเทศนา
เช่น ในเรื่องอัครสีหัตตะฤาษี และเรื่องเทโวโรหนะ¹ ในเรื่องนั้นโทปนันทบุตรกำหวาง
แม้จะมีพระอรหันต์องค์อื่น ๆ มากมายรับอาสาทรมานพระยานาคราช แต่พระพุทธเจ้า
ก็ไว้วางพระทัยพระมหาโมคคัลลานะเพียงองค์เดียว ดังเนื้อความที่ว่า

. . . อันว่าพระมหาเถรานุเถรทั้งปวงอันเสก กออาจทำซึ่งฤทธิเดชปรากฏหารุข
ทั้งหลาย หมายอันควรทรมานพระยานาค จำเคอมแก่ภาคประณมา อันว่า
พระมหาเถรคณาทั้งหลายนั้น ครั้นมาถึงในที่นี้ เมื่อทวิชีวหินทรีย์ราชา จะสละ
สมนาสาให้พินาศ กุมมีอาจเพื่อจเขาซึ่งสะมาบคคิเขาวะโหทันใด กจถึงซึ่ง
ประไลยพิมคติ ก็มีควยอรรถกงงนี้ แล²

หมายความว่า พระอรหันต์องค์อื่น ๆ สามารถแสดงฤทธิ์ปรากฏหารุขเพื่อทรมาน
พระยานาคราชได้ เช่นเดียวกับพระมหาโมคคัลลานะ แต่เมื่อถึงขั้นที่พระยานาคราช
พนมพิษออกจากจุมูก พระอรหันต์องค์อื่น ๆ ไม่สามารถจะเข้าสมบัติได้โดยนับพลัน
ก็จะตองดูยูลิ้นชีวิค มีเพียงพระมหาโมคคัลลานะองค์เดียวเท่านั้น ที่จะเข้าฉานสมบัติ
ไค้ทันที่ทันใด จึงสมควรที่จะเป็นผู้ปราบพระยานันโทปนันทนาคราช

ค) พระอัญญาโกณฑัญญะ เป็นพราหมณ์ 1 ใน 8 ที่ทำนายพระลักษณะ
ของเจ้าชายสิหัตตะตะ เป็นคนเกี่ยวที่ยืนยันว่า เจ้าชายสิหัตตะจะเสด็จออกทรงผนวชและ
ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในขณะที่พราหมณ์คนอื่น ๆ ทำนายเป็น 2 นัย โภคะัญญะ
เป็นหนึ่งในปัจจุวัคคีย์ นับเป็นปฐมสาวกของพระพุทธเจ้า และต่อมาได้เป็นอุปัชฌาย์

¹พระธรรมโกศาจารย์, ตำนานพระพุทธสาวก ภาค 1. (ธนบุรี : โรงพิมพ์-
ประยูรวงศ์, 2511), หน้า 91. (เก็บความ)

²เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์พร้อมกรอง, หน้า 217.

องค์แรกในพระพุทธศาสนา พระอัญญาโกณฑัญญะได้รับยกย่องเป็นเอกตักกะในทาง
รัตัญญ คือเป็นผู้มีอายุมากจำกิจการต่าง ๆ ได้มาก ในนั้นโทปนันทสูตรคำหลวงมี
เนื้อความกล่าววว่า

. . . อันว่าพระอัญญาตโกณฑัญญะ ประจุบัพทรหัสคินุทร รวบเอาติรรณลดา
อันกลาวคือสรรพาทิกิเลสทั้งปวง มาควยวงวงอันใหญ่ คือในโลกียโลกุตครสรทธา
พาดไปมาซึ่งตฤณลดาคือกิเลส ในชาตประเทศอันเลศ คือพระสติบัญญัติฐานอัน
ประเสอรรคิทั้งสี่ กสบัคเสยซึ่งหุลี คือกามอันมีเป็นประโยชน์ทั้งหลาย กุตั้ง
ไวพายในปาก คือบัญญัติมากพิจาญ อนิตยสังขารทุกขอนัตตกกระหวัคเอาควย
ชีวหาคม คือสมาธิสมาบัติ กเคียวใหญ่เป็นภูตมควยกราม คือนามัญญาฉลิบ
ประการ มีอุทญญาญเป็นตน แลกลืนในพนเขาไปในคอ กเปรียบตพระอรีย
มารรคอรียฉล กใหม่บริบูรณในมณฑลสกณากิ คือวารีรสอมตโมกษณพพาน¹

หมายความว่าพระอัญญาโกณฑัญญะ ซึ่งเปรียบประจุข้างในตระกูลบัพทร
ได้เองวงใหญ่รวมหญ้าและเครือเถาพาดไปมาเหนือเขา หญ้าและเครือเถาเปรียบ
เหมือนกิเลสทั้งปวง งวงคือศรทธาในโลกียะและโลกุตตระ เขาหมายถึงพระสติ
บัญญัติ 4 กระทำให้หุลีคือกามอันไร้ประโยชน์หลุดออกสิ้น หญ้าและเครือเถานั้นอยู่
ภายในปาก อันเปรียบเสมือนบัญญัติที่ใช้พิจารณาไตรลักษณ์ ข้างกระหวัคหญ้าและเครือ
เถานั้นควยลิ้น ซึ่งหมายถึงสมาธิและสมาบัติ แล้วจึงเคียวให้แหลกละเอียดควยกราม
คือนามัญญา 10 ประการ หลังจากนั้นจึงกลืนเข้าไปในคอ อันเปรียบเสมือนนอริยมรรค
อรียฉล ทำให้ท้องเต็มบริบูรณ นั่นคือโคมรรคอรียฉลแห่งพระนิพพาน

ง) พระมหากัสสป เคิมเป็นพราหมณ์ชื่อ ปิณฑลิ เป็นบุตรของมหาเศรษฐี
แห่งเมืองราชคฤห์ พระมหากัสสปได้รับยกย่องเป็นเอกตักกะถึง 2 ทางด้วยกัน คือทาง
แรกทางชุกคปริวรรต และทางที่สองคือ ทางอรณวิหาร หมายถึงสามารถอยู่ในฉาน
นานเท่าไรก็ได้ ในนั้นโทปนันทสูตรคำหลวง มีเนื้อความว่า

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 176.

. . . ด้ว่าพระมหากัสสปเถระ บังคมเลนทรียจิตร อันมิครค้วยกิเลสตามก
 แดกคกแกงโลกียมมีเป็นประโยชน์ทั้งปวง อันสถิตอยู่ในพระทรงแห่งพระองค์
 ประคองคองคองอันมากในมหาสมุทร ไทแห่งสิ้นสุดควยพระอรยมัคคอันมานลักษณะ
 ประสัชช ประคองจนกรรพคคิสุริยา เมื่อกัลปาหินาศ วัคคโมภามทั้งปวง ถวน
 หาควงนฤชณ ชลค่านุงสมุทรมมาน เมื่อโลกานคราย จิมหายควยอคยา
 ชกคชรรมมรรคาคิกชยาน¹

หมายความว่าพระมหากัสสปเถระยังมีกิเลสอยู่ภายในพระองค์ เปรียบเหมือน
 น้ำซึ่งมีอยู่มากมายในมหาสมุทร พระเถระทำให้กิเลสสิ้นไปค้ายพระอรยมรรค ซึ่ง
 เปรียบเสมือนพระอาทิตย์ 5 ดวง เมื่อคองจะสิ้นกัลป์ ส่องแสงเริงร้อนทำให้น้ำใน
 มหาสมุทรแห้งเหือดไป พระมหากัสสปเถระพาบริวารมกลอมพระพุทธรเจ้าอยู่

3. พระยานันโทปนันทนาคราช คำว่า "นาค" เป็นคำนาม แปลได้หลาย
 ความหมาย กล่าวคือ

- ก) งูใหญ่ในนิยาย
- ข) ชาง
- ค) ไม้อากะทิง
- ง) ผู้ประเสริฐ, ผู้ไม่ทำบาป
- จ) คนที่กำลังจะบวช²

คำว่า "นาค" ในนันทโทปนันทสูตรคำหลวง มีความหมายว่างูใหญ่ในนิยาย
 ซึ่งสัตว์ชนิดนี้มีบทบาทเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในวรรณคดี เช่น ในพระพุทธรประวัติ มีเรื่อง
 พระยานาคมูจลินทร์ และเรื่องพระยานาคแปลงตนมาบวช ในวรรณคดีสันสกฤตของ
 พราหมณ์ บทบาทของนาคปรากฏอยู่ในเรื่องมหาภารตะ รามายณะ และกถาสรีตศาคร
 าลา แต่เรื่องที่น่าสนใจตรงกันทั้งทางพุทธและทางพราหมณ์ คือ เรื่องนาคกับครุฑเป็น
 ศัตรูกัน สัตว์ทั้งสองชนิดนี้มักต่อสู้กันเสมอ และท้ายที่สุดครุฑก็จะเป็นฝ่ายได้รับชัยชนะ

¹ เรื่องเดียวกัน หน้า 177.

² พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493, พิมพ์ครั้งที่ 14. (พระนคร :
 โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ, 2517), หน้า 499.

ในนั้นโทปนั้นทศุตรคำหลวง ก็นำคดีเรื่องภุคกับนาคนี้ไปใช้ในโวหารเปรียบเทียบ ดัง
เนื้อความที่ว่า

ในขณะกาลนั้น อันว่าเวไนไตรยราชา คือสมเด็จพระสามกษัตริย์ อันประหาร
ซึ่งหมุนาคราช คือให้ปราศจากเกลศ¹

... สุ่มเค็ญพระชินมารบพิตรนั้น ประจวบสมรณะราชา อันมีกายอันยาว
กลาวไครอยหาสิบโยชนประมาณ แลปีกอันพิฆฎารกระพือ เป็นพยุ้อพันลึก เสี่ยง
คณาคึกฟังตรนฤ กณคณของในเวทาศ ควบฤทธิอำนาจเร็วพลัน อันเป็นสัตว์แก่
หมุนาคา คือหมูกิเลสทั้งหลายนั้น²

หมายความว่า พระพุทธเจ้าเปรียบเหมือนพระยาภุค ทรงปรายศรัทธา คือ
พระยานาคไคสิน นาคนั้นหมายถึงกิเลสทั้งปวง คำประพันธ์ข้างบนนี้แสดงให้เห็นว่า
นอกจากนาคจะเป็นตัวแทนของสัตว์ที่ฟังสั่งสอนได้แล้ว นาคยังเป็นมุคฉาธิษฐานหมายถึง
กิเลสซึ่งย่อมมีในจิตใจของมนุษย์ทุกคน ยกเว้นพระอรหันต์เท่านั้น จึงจะตัดกิเลสไคสิน

เมื่อตีความให้เข้ากับหลักธรรม เราจะพบว่าพระพุทธเจ้าเปรียบเสมือนจิตใจ
ของบุคคลทั่วไป พระมหาโมคคัลลานะเปรียบเสมือนคุณธรรม หรืออำนาจจิตฝ่ายสูง
ส่วนพระยานั้นโทปนั้นทศุตรราชาเปรียบเสมือนกิเลสหรืออำนาจจิตฝ่ายต่ำ การที่พระ
พุทธเจ้าทรงตั้งญาณพิจารณาสัตว์โลก ก็คือการที่มนุษย์พิจารณาจิตใจของตนเอง เมื่อ
พบว่ามิกิเลสฝังแน่นอยู่ในใจ ก็ยอมบิณฑูหาให้อำนาจจิตฝ่ายสูงคอยควบคุม เปรียบเสมือน
ที่พระพุทธเจ้าทรงโปรดให้พระมหาโมคคัลลานะไปทรมานพระยานาคราช อำนาจจิต
ทั้งสองฝ่ายต่างก็ต่อสู้กันมีผลละ ต่างก็มีลักษณะเปลี่ยนแปลงได้ นั่นคือ ความรู้สึกนึกคิด
หลายหลากชนิดที่ต่อสู้กันอยู่ภายในใจ เปรียบเสมือนการที่พระมหาโมคคัลลานะ และ
พระยานาคราชนิรมิตรูปกายเป็นแบบต่าง ๆ ผลสุดท้าย คุณธรรมก็เป็นฝ่ายชนะ แสดง
หลักความจริงว่าบุคคลทั้งหลายย่อมมีวิสัยเป็นเวไนยสัตว์ สามารถละมิจฉาธิษได้เมื่อ

¹เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์พร้อมยกทรงอง, หน้า 181.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 183.

ได้รับรสสังขารม มีจิตที่รู้เห็นเปรียบเสมือนพิษร้ายที่ซ่อนในร่างกาย เมื่อคายพิษร้ายออก บุคคลนั้นก็จะมีสติปัญญาองใส ดังคำประพันธ์ที่ว่า

อันว่าพระญาณสินทรราชาเมื่อบะลาค กบมีอาจที่จเร้นซ่อนไค้น้อยหนึ่ง กบมีที่ทิ้งทั้งหลาย กคายพิศุอันร้ายแห่งอาตมา คือ มฤจนาทณฐฎี อันสติตสดีร่อยพายใน กมลเหตุไทยแห่งอาตมา อันไคชานานหมั่นคง¹

ข. หลักธรรมและความเชื่อ นั้น โปชนันทสูตรคำหลวงเป็นวรรณคดีที่แสดงหลักธรรม ตลอดจนความคิดและความเชื่อต่าง ๆ ตามแบบเถรวาท กล่าวคือ

1. แสดงความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ คำว่า "โพธิสัตว์" ที่เห็นกันอยู่บ่อย ๆ นี้ ถ้าจะเขียนให้ถูกต้องตามแบบสันสกฤต ควรเป็น "โพธิสัตว์" "โพธิ" แปลว่า ความตรัสรู้ "สัตตะ" แปลว่า ความเป็น, สัตว์ ดังนั้น "โพธิสัตว์" จึงมีความหมายว่า ผู้ที่ยังมีตนผูกพันอยู่กับโพธิ คือความตรัสรู้นั้นเอง

ตามความหมายของพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2493 พระโพธิสัตว์คือผู้ที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า หรือ The Buddha-to-Be กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ พระชาติต่าง ๆ ในอดีตของพระพุทธเจ้าก่อนบรรลุมโพธิญาณนั่นเอง

ในอดีตภพพระโพธิสัตว์บังเกิดเป็นสุเมธพราหมณ์ อาศัยอยู่ในเมืองอมราวดี เป็นผู้ที่มีทรัพย์มหาศาล ได้สละทรัพย์หลายโกฏิเพื่อถวายเป็นทาน แล้วได้ออกบรพชาเป็นฤๅษีที่ภูเขารรมิก ใกล้ป่าหิมพานต์ จนได้สำเร็จอภิญญา ในกาลครั้งนั้น พระพุทธเจ้าองค์หนึ่งมีพระนามว่า พระพุทธที่บังกร ได้เสด็จเข้ามาพร้อมด้วยพระภิกษุสี่แสนองค์ พระสุเมธคามสได้เห็นว่าหน้ากุศลลงนอนในโคลน เพื่อให้พระพุทธที่บังกรและพระภิกษุเสด็จเหยียบไปบนร่างโดยไม่ต้องเปื้อนโคลน ขณะที่ท่านนอนลงบนแผ่นดิน บังเกิดจินตนาการปรารถนาพระโพธิญาณ เพื่อจะช่วยเหลือปวงสัตว์โลกให้พ้นจากโสมมสังสารวัฏ ในครั้งนั้นพระพุทธที่บังกรได้ทรงตรัสพยากรณ์ว่า ในกาลข้างหน้า พระสุเมธคามสจักเป็น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 220-221.

พระพุทธเจ้าในโลก ทรงพระนามว่า "โคดม"¹ จำเดิมแต่นั้นก็ทรงบำเพ็ญสมถิงสมาธิ มีเป็นเวลานานถึงยี่สิบองสขโยแสนกัป โดยทรงบำเพ็ญความดีพร้อมทั้งไตรทวาร คือ กาย วาจา ใจ

ในช่วงเวลาอันยาวนานนี้ พระโพธิสัตว์ได้เสวยพระชาติเป็นบุคคลต่าง ๆ เมื่อสิ้นพระชาติสุดท้ายก็ขึ้นไปอุบัติอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต หลังจากนั้นได้จุติลงมาเกิดในมนุษยโลก ได้ตรัสรู้เป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้นำสัตว์ให้พ้นจากห้วงการเวียนว่ายตายเกิด ดังนั้น พระโพธิสัตว์ในเดรวาหจึงเป็นบุคคลในอดีต ยกเว้นพระศรีอาริยมุตไตรยที่จะมาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตเท่านั้น แตกต่างจากฝ่ายมหายานซึ่งถือว่า หลักโพธิสัตว์เป็นความจริงทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต มหายานเน้นหลักโพธิสัตว์มาก จนกระทั่งนิยามนี้ได้ชื่อว่า โพธิสัตว์ยาน ดังปรัชญาที่ว่า

มหายานมีมติว่า พระพุทธเจ้าและพระโพธิสัตว์มีจำนวนมากมายจุทราญในคงคา นที และในจักรวาลอุณเวียงว้างนี้ ก็มีโลกธาตุที่มีพระพุทธเจ้ามาอุบัติแสดงพระสัทธรรมเทศนาอยู่ทั่วไปนับประมาณมิได้ . . . โลกธาตุที่มีพระพุทธเจ้ามาอุบัตินั้น บางทีเรียกว่า พุทธเกษตร²

2. แสดงสังขธรรมในพุทธศาสนา พุทธศาสนาถือว่า ความจริงแท้มีเพียงหนึ่งเท่านั้น คือนิพพาน นิพพานเป็นสิ่งที่เดียวที่ไม่ตกอยู่ภายใต้กฎแห่งความเปลี่ยนแปลง เป็นภาวะอันบรมสุข สามารถดับเวทนา คือการกำหนดครุได้สิ้น แต่ก่อนที่บุคคลจะบรรลุนิพพาน ย่อมต้องบรรลอรหัตตผลเสียก่อน หมายถึงการขจัดเสียซึ่งอาสวกิเลส เป็นผู้มื่ออิสระ และไม่ตองกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก นั้นโทปมันทสูตรคำหลวง ได้เน้นหลักธรรมทั้งสองประการนี้มาก เห็นได้จากการที่พระพุทธเจ้าและพระพุทสาวกทั้ง 500 องค์ล้วนเป็นพระอรหันต์ทั้งสิ้น แม้จุคประสงค์ที่พระพุทของค์ทรงโปรดให้ทราบพระยานันโทป-

¹ ุรายละเอียดใน ชาตกฏกถาย ปุโรโม ภาโค เอกนิปาต วนณา

(กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2467) หน้า 3-25.

² เสถียร โพธิ์นันทะ, ปรัชญามหายาน (พระนคร : สำนักพิมพ์บรรณาการ, 2512), หน้า 17-18.

นันทนาคราช ก็เพื่อให้พระยานาคราชละมิจฉาหิริ หันมาสร้างสมบุญบารมี เพื่อเตรียม
บรรลุมรรคผลในภายภาคหน้า ดังนั้น นิพพานจึงเป็นจุดหมายสูงสุดของชาวพุทธ หนทาง
ที่จะไปสู่นิพพานก็โดยอาศัยพระพุทธรูปบารมี คือ ประพฤติตามหลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรง
สั่งสอนไว้ ดังคำประพันธ์ที่ว่า

. . . อนึ่งคือทศมรณิกบุญบารมี ธิให้พระชีวาชีวิตร ปลุกพระชนมพระชาติ คว้า
สามารถแสวงพุทธโพธิ์เพื่อจะไปรอดสัตว์คณา จะพาไปสู่นครนฤพาน¹

. . . แลสมเด็จพระชินโยคิ์นัยจรยาโลกาจารย์ท่านัก ุฬพะซึ่งพระภักตรบวร ยัง
มหานครนฤพาน อันพนจากสถานอุปัฏฐาสรรพาทุทุกข อันบรมสุขอนันต อันพระ
อาริยเจ้าหงษ์ปวงยอมปรากฏา เป็นที่แสวงหาเป็นที่รัก²

ความเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์สะท้อนหลักความจริงเรื่องสงสารวัฏ คือบุคคล
ย่อมเวียนว่ายตายเกิดตามผลของกรรมในอดีตชาติ แต่ความเชื่อเรื่องนิพพานแสดงให้เห็น
เห็นว่า ความสุขที่แท้จริงเกิดจากการไม่ต้องกลับมาเกิดอีก ธรรมชาติของผลและนิพพานเป็น
หลักการสำคัญในพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท แตกต่างจากฝ่ายมหายาน ซึ่งชี้ให้เห็นว่า
คำสอนที่ดั้งเดิมที่สุดของพระพุทธเจ้านั้น มิได้สอนให้มุ่งหวัง "นิพพาน" หากแต่ให้มุ่ง
หวัง "โพธิญาณ" เพราะนิพพานทำให้คนมีจิตใจกับแคบ สนใจเฉพาะ
ความหลุดพ้นส่วนตน มหายานจึงสอนให้บุคคลบำเพ็ญตนเป็นพระโพธิสัตว์ คือมีใจยึด
มั่นในสัมมาสัมโพธิญาณอย่างเด็ดเดี่ยว เป็นผู้นำเพ็ญบารมีเพื่อหวังบรรลุโพธิสัตว์ภูมิ
หรือมีอำนาจเต็มเปี่ยมของพระโพธิสัตว์ อันจะยังประโยชน์ให้สัตว์โลก ช่วยเหลือผู้อื่น
ให้พ้นทุกข์ โดยพระโพธิสัตว์มิได้คำนึงถึงพระองค์เองเลย

3. แก่นสำคัญของเรื่องนันทนาคราชสูตรคำหลวง คือ สอนให้คนทำความดี
และเว้นความชั่ว โดยมีวิธีสอน 2 แบบ คือ

ก) แบบธรรมมาธิฐาน ยกหลักธรรมขึ้นสอนตรง ๆ มีปรากฏทั่วไปใน

¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์บทร้อยกรอง, หน้า 152.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 154.

หนังสือ เช่น ตอนพระมหาโมคคัลลานะโต้ตอบกับพระยานันทโพนันทนาคราช หรือตอน พระพุทธเจ้าประทานพระธรรมเทศนาแก่พระนาคราช

ข) แบบบุคลาธิษฐาน เปรียบเทียบสิ่งที่เป็นนามธรรมกับรูปธรรม เช่น แสดงภาพการต่อสู้ระหว่างพระพุทธเจ้ากับกองทัพพระยามาร การต่อสู้ระหว่างพระพุทธ สาวกกับพระยานันทโพนันทนาคราช ทั้งพระยามารและพระยานาคราชเป็นบุคลาธิษฐาน หมายถึงกิเลสในใจมนุษย์ นอกจากนั้น ยังกล่าวถึงนร ชุมต่าง ๆ อันเป็นการเปรียบเทียบ หมายถึงการลงโทษผู้กระทำความผิด หรือความรู้สึกทุกขที่รบกวนที่เกิดขึ้นในใจของผู้ ประพฤติชั่ว

4. แสดงระบบการปกครองคณะสงฆ์ในสมัยพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าทรงมี พระประสงค์ที่จะประชุมเหล่าพระอรหันต์ ทรงมีพระพุทธบัญญัติโดยผ่านทางพระพุทธ อุบัติธูภาค คือ พระอานนท์ หลังจากนั้น พระสาวกองค์สำคัญที่มีฐานะเป็นผู้นำก็พากันวิหารมา เข้าเฝ้า โดยมีพระพุทธองค์เป็นจุดศูนย์กลาง กล่าวคือ พระสารีบุตร พระอัครสาวก เบื้องขวา พากันวิหารมาเฝ้าอยู่ทางขวาของพระพุทธองค์ พระมหาโมคคัลลานะ พระอัครสาวกเบื้องซ้ายพากันวิหารมาเฝ้าทางซ้าย พระอัญญาโกณฑัญญะ พากันวิหารมา เฝ้าทางเบื้องหลัง และพระมหากัสสปพากันวิหารมาเฝ้าล้อมพระพุทธองค์อยู่ โดยพระ เหล่านั้นเดินทางมาถึงด้วยอาการอันรวดเร็วราวกับเหาะมา

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงดำริที่จะทรงมานพระยานันทโพนันทนาคราช พระมหา ฐีธูภาค ผู้มีพระรขามากที่สุดได้กราบทูลรับอาสา แต่พระพุทธองค์มิได้ทรงอนุญาต พระ ภัททิยะผู้มีพระรขามากรองลงมาจึงกราบทูลรับอาสาบ้าง แต่พระองค์ก็มีได้ทรงอนุญาต หลังจากนั้น พระอรหันต์ทั้งหลายได้กราบทูลรับอาสา โดยเรียงตามลำดับจากผู้มีพระรข มากลงมาถึงผู้ที่มีพระรขาน้อย จนกระทั่งถึง พระมหาโมคคัลลานะ พระพุทธ องค์จึงทรงอนุญาตให้ปราบพระยานาคราชได้ แสดงว่าพระสงฆ์ปกครองกันด้วยระบบ อาวุโสหรือพระรขานุกรม ซึ่งหลักการข้อนี้ก็ยังคงถือปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้ นับเป็นหลักการ

ที่ดีและสอดคล้องกับประชาธิปไตยมากที่สุด เพราะพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะ ใครมาบวชก่อนก็ได้ได้รับความเคารพจากคนที่มาบวชทีหลัง แม้คนที่บวชหลังนั้นจะมีชาติตระกูลสูงกว่า หรือมีฐานะร่ำรวยกว่าก็ตาม

5. แสดงความเชื่อเรื่องไตรภูมิหรือโลกทั้งสาม อันได้แก่ อรูปภพ (พรหมไม่มีรูป) รูปภพและกามภพ กล่าวถึงนรกขุมต่าง ๆ เพื่อสั่งสอนคนมิให้ประพฤตินั่ว และพรรณนาภาพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อย่างงดงาม ความเชื่อเรื่องไตรภูมิปรากฏอยู่ทั่วไปในวรรณคดี ทั้งวรรณคดีพุทธศาสนาและวรรณคดีของพราหมณ์ ความเชื่อเรื่องไตรภูมิที่ปรากฏในนั้นโทป็นทสุตรคำหลวง จึงแสดงถึงอิทธิพลทางความคิดที่ได้รับจากวรรณคดีรุ่นเก่า ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากไตรภูมิพระร่วง

6. แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคติทางพุทธศาสนากับคติทางศาสนาพราหมณ์ เช่น กล่าวถึงเรื่องนาคกับครุฑ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เขาพระสุเมรุ ฯลฯ ซึ่งเรื่องเหล่านี้เป็นที่เข้าใจคล้ายคลึงกันทั้งสองศาสนา ในโวหารอุปมาอุปไมย ก็มักจะเปรียบเทียบกับสิ่งที่เป็นความเชื่อในคติพราหมณ์ แสดงให้เห็นว่ามีการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมระหว่างชุมชนทั้งสองศาสนา

7. นันโทป็นทสุตรคำหลวงเป็นวรรณคดีที่เน้นพระพุทธานุภาพอย่างยิ่ง ทั้งนี้เพื่อโน้มน้าวดวงจิตของศาสนิกชนให้เลื่อมใสศรัทธาในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งจุดประสงค์ข้อนี้ก็บรรลุลตามเจตนารมณ์ของผู้ประพันธ์อย่างคิ่บิ่ง

พระมาลัยคำหลวง

เริ่มต้นด้วยบทนมัสการพระรัตนตรัยและบอกที่มาของหนังสือ แล้วจึงเริ่มดำเนินเรื่องมีใจความว่า พระมาลัยเป็นพระอรหันตเถระในพระพุทธศาสนา เกิดที่โรชนบท ในสังกาทวีป เป็นผู้มื้อทธิฤทธิ์มาก สามารถเหาะเหินเดินอากาศได้ และถอไปไปคว้ยเมตตาคาจิตอันแรงกล้า เคยไปโปรดสัตว์ทั้งในเมืองนรกและเมืองสวรรค์

ครั้งหนึ่ง เมื่อพระมาลัยไปโปรดสัตว์ในนรก สัตว์นรกตั้งปากความมาถึงญาติพี่น้องในเมืองมนุษย์ พระมาลัยก็นำความนั้นมาแจ้งให้ทราบ พร้อมทั้งแนะนำให้ทำบุญทำทานอุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติมิตรของคนที่ตนทุกซออยู่ในนรก

วันหนึ่ง ขณะที่พระมาลัยกำลังเดินบิณฑบาต มีบุรุษยากจนคนหนึ่ง มีความศรัทธาในพระมาลัย จึงเก็บดอกบัวแปดดอกในสระมาถวายพระมาลัย และได้ตั้งปณิธานปรารถนาให้ตนพ้นจากความยากจนในภายหน้า เมื่อพระมาลัยรับดอกบัวนั้นแล้ว จึงคำรุดึงสถานที่ต่าง ๆ อันควรจะนำดอกบัวนั้นไปบูชา ในที่สุด ก็ระลึกถึงพระจุลจอมเจดีย์ในดาวดึงส์สวรรค์ พระมาลัยจึงเหาะไปกระทำสักการะพระเจดีย์ในทิศทั้งแปด บังเอิญในขณะนั้นเป็นเวลาเดียวกับที่พระอินทร์พร้อมด้วยเทพบริวารไปนมัสการพระเจดีย์ พระมาลัยเห็นเทวดาเสด็จมาเป็นจำนวนมาก จึงถามพระอินทร์ว่า บรรดาเทวดาทั้งหลายนั้นไฉนทำให้ถูกกลไ้วมากตั้งแต่ยังเป็นมนุษย์ ผลบุญจึงได้สั่งให้มาเกิดเป็นเทพบนสวรรค์ นับว่าเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่แล้ว การที่เทวดาเหล่านี้ยังปองจะทำบุญกุศลกันอีกเพื่อหวังสิ่งใด พระอินทร์จึงตรัสอธิบายว่า การที่เทวดาสร้างกุศลอยู่เสมอมิได้หยุดนั้น ก็ด้วยปรารถนาความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นในภพหน้าให้มากกว่าที่เป็นอยู่ในภพนี้เปรียบเสมือนขวานาญมีพันธุ์พืชอันน้อย หากไม่พำการไถหว่านพืชล้มไป พืชที่มีอยู่นั้นก็จะหมดสิ้นพลัน

พระมาลัยได้ถามถึงพระศรีอารียเมตไตรยว่า ไฉนมานมัสการพระจุลจอมเจดีย์เหมือนเทพองค์อื่น ๆ หรือไม่ พระอินทร์ตรัสตอบว่าพระศรีอารียเสด็จมาทุกวันพระ 8 คำ และ 15 คำ วันนั้นเป็นวันแรม 8 คำ พระมาลัยปรารถนาที่จะได้พบพระศรีอารียจึงคอยอยู่ ในระหว่างเวลานั้น มีเทพจำนวนมากเสด็จมานมัสการพระเจดีย์มิได้ขาด พระมาลัยจึงถามพระอินทร์ถึงบุพกรรมที่เทพแต่ละองค์ได้กระทำแล้วในบุพชาติ อันเป็นผลให้มาเกิดเป็นเทพบนสวรรค์ พระองค์จึงตรัสแสดงบุพกรรมของเทพบางองค์ ดังนี้

เทพองค์หนึ่ง มีบริวารหนึ่งร้อยองค์ ในชาติก่อนเป็นคนจนมีอาชีพเกี่ยวหญ้า
ขาย ได้ให้ทานแก่กาควยชาวกอนหนึ่ง

เทพองค์หนึ่ง มีบริวารหนึ่งพันองค์ ชาติก่อนเป็นโคบาลกลางไร่ เอาอาหาร
ไปให้ทานเพื่อนซึ่งเป็นโคบาลเช่นกัน

เทพองค์หนึ่ง มีบริวารหนึ่งหมื่นองค์ ในชาติก่อนได้ถวายอาหารแก่สามเณร

เทพองค์หนึ่ง มีบริวารสองหมื่นองค์ ในชาติก่อนได้ถวายอาหารแก่พระสงฆ์
หนึ่งพันปี

เทพองค์หนึ่ง มีบริวารสามหมื่นองค์ ในชาติก่อนเกิดเป็นเศรษฐี ชื่อ ทริบา
เป็นผู้ยึดมั่นในพระรัตนตรัย ได้ถวายผ้า อาหารและยาแก่พระสงฆ์

เทพองค์หนึ่ง มีบริวารสี่หมื่นองค์ ชาติก่อนเกิดในเมืองอนูราช เป็นช่าง
ทอไหมทอผ้า ได้เอาศพคนไม่มีที่ฝัง ได้ถวายอาหาร จีวร ที่นอนและที่อยู่อาศัยแก่พระ
สงฆ์ พร้อมทั้งอุทิศส่วนกุศลไปให้ถวายชนม์

เทพองค์หนึ่ง มีบริวารห้าหมื่นองค์ เดิมเกิดในเกาะลังกา ชื่อ คิษราช เป็น
น้องของท้าวพุทธคามินีอกภัยใจเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ถือศีลห้าเป็นประจำ และ
ถือศีลแปดในวันพระ ได้แจกทรัพย์เป็นทานแก่คนยากจนโดยไม่เหนียวแน่น

เทพองค์หนึ่ง มีบริวารหกหมื่นองค์ ในชาติก่อนคือท้าวพุทธคามินีอกภัย กษัตริย์
ลังกา ได้บำรุงพระพุทธศาสนา เคารพพระรัตนตรัย บำรุงคันโธธิ์และพระสถูป อุบัติภัก
บิคา มารคา ถวายจตุปัจจัยและอาหารแก่พระสงฆ์ ทั้งยังเป็นพี่พี่ของขอทานและคนยาก
จนทั่วไป

เทพองค์หนึ่ง มีบริวารเจ็ดหมื่นองค์ ชาติก่อนเป็นสามเณร รักษาศีลสมา
เสมอ ถูกลอบขโมยด้วยการนวดเห็น ทำความสะอาดที่อยู่ จัดที่ปักธูปวางเทียน ใส่ผ้า

มันตะเกียง พับผ้า หิ้งโถวาท บูชาพระรัตนตรัย ในตอนกลางคืนเล่าเรียนธรรม ส่วน
ในตอนกลางวันก็ปรนนิบัติพระอาจารย์ด้วยความหมั่นเพียร

เทพองค์หนึ่ง มีบริวารแปดหมื่นองค์ ชาตีก่อนเป็นคนจน เห็นพระสงฆ์
บิณฑบาต นำอาหารของตนมาถวาย แล้วเอาภาชนะนั้นเดินไปตามตรอก บอกคน
ทั้งหลายให้มาใส่บาตรถวาย

เทพองค์หนึ่ง มีบริวารเก้าหมื่นองค์ เติบโตอยู่ในเกาะลังกา เห็นสฤงษณ์
พระบรมสารีริกธาตุของพระศาสดา มีความศรัทธา จึงประณมมือไหว้ เอาดอกกรรณิกา
มาโปรยถวาย แล้วอุทิศศีรษะทางคอกบัว อุทิศดวงตาทั้งสองข้างประทีป อุทิศวาจา
ต่างเพียร อุทิศดวงใจต่างเครื่องหอม เพื่อบูชาพระรัตนตรัย

เทพองค์หนึ่ง มีบริวารหนึ่งแสนองค์ ชาตีก่อนเกิดในเมืองอนุราช เป็นคน
จน มีอาชีพเกี่ยวหญ้าขาย เป็นผู้รักษาศีลห้าอยู่เนื่องนิจ ได้เดินทางไปตามชายฝั่งเห็น
หาดกรวดและทรายขาวตั้งแสงเงิน ก็กอบกอบเป็นเจดีย์ เก็บดอกไม้มาประดับ แล้ว
กราบไหว้เจดีย์นั้นด้วยใจอันเบิกบาน

ปางนั้น ท้าวสันตสิทธเทวราช หรือพระศรีอารียเมตไตรยก็เสด็จมาถึง พร้อมด้วย
ทั้งบริวารเทวดาและนางฟ้าจำนวนแสนโกฏิองค์ ขบวนของพระศรีอารีย์ประกอบด้วย
เครื่องสูง เช่น พัทธนี บังสุริย์ จามร ฯลฯ มีเสียงดนตรีระโคมอย่างไพเราะ
เทวดาและนางฟ้าถือดอกไม้รูปเทียน และรำรำไปมาอย่างงดงาม บริวารที่แวดล้อม
พระศรีอารีย์แบ่งออกเป็นสี่เหล่า แต่ละเหล่ามีจำนวนสองหมื่นห้าพันโกฏิองค์ เบื้อง
หน้าเป็นบริวารที่ทรงเครื่องสี่ขาวล้วน เบื้องขวาเป็นบริวารที่ทรงเครื่องสี่เหลืองล้วน
เบื้องซ้ายเป็นบริวารที่ทรงเครื่องสี่แดงล้วน และเบื้องหลังเป็นบริวารที่ทรงเครื่องสี่
เขียวล้วน พระมาลัยถามพระอินทร์ว่า เหตุใดเทพเหล่านั้นจึงมีเครื่องทรง เครื่อง
ประดับและดอกไม้เป็นสี่เขียวล้วน ๆ พระอินทร์ตรัสตอบว่า เป็นเพราะชาตีก่อนเทพ

เหล่านั้นทำทุกสิ่งทุกอย่างเสียด้วยแล้ว เช่น เมื่อชาติก่อนบูชาพระรัตนตรัยด้วยผ้า
ดอกไม้ อาหารและดอกไม้ซึ่งเป็นสี่เหลี่ยม หลังจากนั้น พระมาลัยได้ถามถึงบุญกุศลที่
พระศรีอาริย์ได้ทรงบำเพ็ญไว้ พระอินทร์ก็ตรัสแสดงพระพุทธรูปที่พระองค์ทรง

ฝ่ายท้าวสันคูสิทเทวราช พร้อมทั้งบริวารกราบเบญจางคประคินฐ์บูชาพระ
จุฬามณีเจดีย์แล้ว ก็กระทำประทักษิณสามรอบ นำดอกไม้ไปบูชาจนครบทั้งแปดทิศ และ
ประโคมดนตรีถวาย เสร็จแล้วไปประทับทางทิศตะวันออก พระศรีอาริย์ทรงปราศรัยกับ
พระมาลัย ตรัสถามถึงความเป็นอยู่ ตลอดจนบุญกุศลที่ชาวชมพูทวีปมักประพฤติ พระมาลัย
ก็ชี้แจงอย่างละเอียด และกราบทูลว่าการที่มนุษย์ทำบุญก็เพราะปรารถนาจะได้พบพระ
ศรีอาริย์ พระศรีอาริย์ทรงพอพระทัยมาก จึงส่งฝากความมาถึงชาวโลกว่า หากผู้ใด
จะใคร่พบพระศรีอาริย์ จงหึงเทศน์มหาชาติให้จบภายในหนึ่งวัน พร้อมทั้งตั้งเครื่องบูชา
ให้ครบสิ่งละพัน และต้องเว้นจากการทำบาปทั้งปวง พระศรีอาริย์ทรงกล่าวพยากรณ์
ถึงมนุษย์โลกว่า เมื่อพระพุทธศาสนาว่างไปได้ 5,000 ปีแล้ว โลกก็จะว่างพระ
ศาสนา มนุษย์ก็จะระส่ำระสายเบียดเบียนซึ่งกันและกัน มนุษย์สิ้นความละเอียดรอบาป
มีจิตใจหยาบช้า เสพสังวาสกันในหมู่พี่น้องลูกหลาน อายุของมนุษย์จะถดถอยลงตาม
ลำดับ จนถึง 5 ขวบ ผู้คนมีชื่อว่าสัตว์คน¹ มนุษย์จะรบราฆ่าฟันกันไม่เลือกหน้า โสติด
จะไหลนองแผ่นดินประคุน้ำในมหาสมุทร เมื่อพวกคนพาลฆ่ากันตายหมดแล้ว มนุษย์ที่
ยังรักษาสมาชรรณซึ่งแอมรอนอยู่ตามถ้ำและป่าเขาก็ออกมาจากที่อยู มาตั้งบ้านเรือน
และสร้างครอบครัวขึ้นใหม่ มนุษย์ที่เหลืออยู่นี้ อยู่กันด้วยความสุขความเจริญ เว้นจาก
การเบียดเบียนกัน ตั้งอยู่ในยุคศตวรรษ อายุของคนในยุคนี้ก็เพิ่มขึ้นตามลำดับ จนถึง
อสงไขยเป็นที่สุด เมื่อมนุษย์มีความสุขสบายเช่นนั้นก็เกิดความประมาท ไม่ระลึกถึง
การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่มีใครนึกถึงความดีต่อไป ต่างก็มัวเมาและหลงระเหิงในตัณหา
ราคะ เมื่อนั้นอายุของมนุษย์ก็จะถดถอยลงอีก ในกาลนั้น บังเกิดหาฝนตกลงมายังพื้น
แผ่นดินทุก ๆ ถึงเดือน ยังความชุ่มชื้นแก่พื้นแผ่นดินเป็นอันมาก ปรากฏพืชพันธุ์อุดมสมบูรณ์
อยู่ทั่วไป ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ มนุษย์จึงตั้งบ้านเรือนอยู่ทั่วไป มีความเป็น

¹ สัตว์คน = สัตว์ + คน (เถวียน + ระหว่าง) หมายถึง ช่วงเวลา
ระหว่างศาสนาองค์หนึ่งกับอีกองค์หนึ่ง

อยู่อย่างสุขสำราญ ไม่ต้องทำมาหาเลี้ยงชีพ มีความบริบูรณ์พร้อมมิไค้อคอยาก ต่างก็แต่งกายงดงาม ทั้งบุรุษและสตรีมีใจปรารถนาแต่คุณครองของตน มิไค้อล่วงเกินในหญิงหรือชายอื่น ไม่แค้นขุ่นเคืองเท่าไร แม้สัตว์ที่เป็นศัตรูกลับเป็นมิตรกัน บ้านเมืองครั้นแครงด้วยเสียงดนตรี ไม่มีสงคราม ไม่มีสัตว์ร้าย ไม่มีโจร ไม่มีคนพาล ทุกคนยึดมั่นในธรรม มีวิชาความรู้ มีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง ไม่มีคนว่างพิกการเลย เมื่อถึงยุคนั้น พระศรีอาริยเมตไตรยจะเสด็จลงมาจากสวรรค์ มาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และนำสัตว์นิกรดวงพันสังสารวัฏ ไปสู่นิพพาน ด้วยพระบารมีที่ไค้อทรงสั่งสมมาเป็นเวลาถึง 16 อสงไขยแสนกัลป์ เมื่อตรัสจบแล้ว พระศรีอาริยก็บูชาพระจุฬามณีเจดีย์อีกครั้งหนึ่ง และนมัสการลาพระมาลัย เสด็จคืนกุศลเทวโลกพร้อมทั้งบริวารแสนโกฏิองค์ ฝ่ายพระมาลัยก็ทูลลาพระอินทร์ เหาะจากดาวดึงส์ลงมายังมนุษย์โลก พระมาลัยได้นำพระคำรัสของพระศรีอาริยมาแถลงให้ชาวชมพูทวีปทราบ ชนทั้งหลายจึงพากันทำบุญอุทิศทานด้วยใจยินดี เมื่อสิ้นชีพก็ได้ไปบนสวรรค์

กล่าวถึงชายยากจนซึ่งไค้อถวายดอกบัวแปดดอกแก่พระมาลัย เมื่อสิ้นชีพได้ไปเกิดบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีนามว่า อุบลเทวินทร์ เสวยสุขอยู่ในวิมานซึ่งแล้วไปด้วยดอกบัวบาน มีนางฟ้าเป็นบริเวณถึงพันนาง มีคนศรีขี้กมลอมอยู่เนืองนิจ และมีทรัพย์สมบัติมากมาย พระกายของอุบลเทวินทร์หอมกลิ่นดอกบัว เมื่อเสด็จไปทางไหนก็มีดอกบัวร่วงรับพระบาท วันหนึ่ง อุบลเทวินทร์ ไค้อเสด็จไปใกล้เวชยันตปราสาทของพระอินทร์ พระอินทร์จึงซักถามถึงบุพกรรมในอดีตชาติ เมื่อทราบแล้ว พระอินทร์ก็เก็บดอกบัวจากสระโบกขรณีไปบูชาพระจุฬามณีเจดีย์

ก่อนท้ายเป็นคำประพันธ์รายบอกที่มาของเรื่อง และบอกปติธานของผู้แต่ง ซึ่งปรารถนาจะไค้อพบพระศรีอาริยเมตไตรย ไค้อบรรลุนิพพานและถึงนิพพานในศาสนาของพระองค์ท่าน ต่อจากนั้น เป็นโคลง 5 บท สรุปใจความของเรื่องโดยย่อ เฉพาะโคลงบทท้ายสุดบอกเวลาที่แต่ง ในต้นฉบับสมุดไทยเล่มหนึ่ง มีโคลงเพิ่มอีก 1 บท บอกว่า กรมพระราชวังบวรเป็นผู้นิพนธ์ฉ้อฉลมาลัยเล่มนี้

พระมาลัยคำหลวงเป็นวรรณคดีพุทธศาสนา แก่นเรื่องคือ สั่งสอนพระจริยธรรม ให้คนทำความดีและเว้นความชั่ว โดยอาศัยแนวความคิดเรื่องพระศรีอารียเมตไตรยเป็นหลักในการดำเนินเรื่องจุดประสงค์เพื่อโน้มน้าวศาสนิกชนให้มีความดี จะได้เป็นปัจจัยให้ไปบังเกิดในยุคพระศรีอารีย ในขณะเดียวกันก็สร้างภาพนรกขึ้น เพื่อให้มนุษย์รู้สึกเกรงกลัวบาปจะได้งดกระทำความผิด ต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาสาระสำคัญของเรื่อง โดยแยกออกเป็น 3 ประเด็น ได้แก่ บุคคล สถานที่ หลักธรรมและความเชื่อ

ก. บุคคล

1. พระมาลัย คุณลักษณะเด่นของพระมาลัยคือ เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ เห็นเดินอากาศได้ เคยไปโปรดสัตว์ทั้งในนรกและสวรรค์ ซึ่งคุณลักษณะเหล่านี้ตรงกับพระมหาลโมคคัลลานะทุกประการ ดังที่มีกล่าวเปรียบเทียบไว้ในหนังสือ เมื่อพระมาลัยไปนรก ด้วยอำนาจฤทธิ์เดชของท่าน ทำให้เครื่องทรมานในนรกสูญหายไป สรรพสัตว์ที่ท้อรับโทษจึงได้รับความสุขชั่วขณะ ต่อเมื่อพระมาลัยไปแล้ว สัตว์เหล่านั้นจึงได้รับทรมานต่อไป เช่น ครั้งหนึ่ง บังเกิดบัลลังก์ดอกบัวขึ้น พระมาลัยเสด็จประทับบนบัลลังก์นั้น และแสดงฤทธิ์มหัศจรรย์ทำให้เกิดฝนสวรรค์ตกลงมา เครื่องทรมานต่าง ๆ ในนรกจึงดับสูญไป

. . . ด้วยฤทธิ์ญาญเจ้าเรอญ ก็พัญเออญภูตสิงหาศน์ ปทุมมาศเท่างจักร พระอุงคอรศเสด็จนั่ง เป็นบัลลังก์ไพจิตร มกัทำอุทิมหัทศจรรย เป็นฝนสวรรค์ เรงชู คัมเพลิงวาวควาย ทำลายโลหกุมภี เป็นอุลิมวยหมุด แม่น้ำกรดแซม รอน แหงชอกรอนเหือดหาย ภูเขาศเพลิงหลายคัมคาวม ไมจิวิชาคหนามขจัด

สรรพสัตว์นิริยา คัมทุกขาเกษมสานต์¹

¹เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวดีและพระนิพนธ์ทร้อยกรอง, หน้า 243-244.

สัจธรรมที่ได้สั่งฝนความไปถึงญาติมิตรในเมืองมนุษย์ พระมาลัยก็นำความนั้นไปแจ้งให้ทราบและแนะนำให้ทำบุญทำทานอุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติมิตรในนรก ภายหลังเมื่อพระมาลัยได้เข้าเฝ้าพระศรีอารียเมตไตรย ก็ได้เฝ้าพระดำรัสของพระศรีอารียเมตไตรยไปถ่ายทอดให้ชาวชมพูทวีปทราบ เพื่อให้บุคคลเหล่านั้นยึดมั่นในความดี อันจะส่งผลให้เกิดในดินแดนอันบรมสุข เหล่านี้แสดงให้เห็นว่า พระมาลัยเป็นผู้มีเมตตาจิตแรงกล้า จึงกระทำทุกอย่างเพื่อช่วยเหลือผู้อื่น

พระมาลัยเป็นพระอรหันต์ สามารถตัดกิเลสตัดขาดได้สิ้น ดังโวหารเปรียบเทียบ¹ ที่ว่า กิเลสเปรียบเหมือนเครือไม้เถา ชาติ ชรา มรณา พยาธิ เปรียบเสมือนต้นไม้ เครือไม้เถาเกี่ยวกระหวัดต้นไม้ไว้แน่นเปรียบเสมือนคนที่ยังมีกิเลสข้อมหนีไม่พ้นจากแห่งแห่งการเวียนว่ายตายเกิด อันมีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นลักษณะสำคัญ แต่พระมาลัยสามารถตัดเครือไม้เถาให้ขาดสิ้นได้ โดยใช้คาบเพชร คือ พระอรหันต์มรรคญาณ ท่านจึงเป็นผู้ปราศจากกิเลส และทรงความรู้ในทางโณมยทวิวิชา คือ สามารถแสดงฤทธิ์ได้ดังที่ใจปรารถนา

. . . อันว่าบรมกายแห่งพระองค์ คุงั่วหวง ส่องงการ อันจุตุดานทั้งสี่ คือปีกปักมีโอภาส อันจุตุดิทธิบาทปรากฏ คือทวีปสุวรรณหงส์ อันบรรยงประสิทธิ์ ประคัมควยฤทธิ์พระศัทธิธรรม เขอกัจจจากสวรงค์ดาวคิงส์ บัญดาลถึงหมพูนิก เขอกัเศ็จจวาริกมิจเฆมาต ในคณมารควิติ ราชฐานนอยใหญ่ เเศ็จจวาลัยอิริยามถ ก็ปรากฏทิวพระนุคร คุงัสาธุมนิฐรฤกอนูกาด อโนมาประมาณโอภาส เขอกัลีลาศลีลย์ หัวทุกแห่งแหลงไหล พางพื้นธรณี ๑²

คำประพันธ์ข้างบนนี้เป็นอุปมาโวหาร เปรียบเทียบ กายของพระมาลัยเหมือนหงส์ทอง จุตุดานเปรียบเหมือนปีกหงส์ อิทธิบาทสี่เปรียบเหมือนเท้าทั้งสองของหงส์ และอำนาจของพระศัทธิธรรม เปรียบเหมือนเครื่องประดับหงส์อันงดงาม

¹ คุรายละเลียบคในเรื่องเดียวกัน, หน้า 298.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 289 - 290.

คำประพันธ์นี้แสดงหลักธรรมทางพุทธศาสนาว่า หนทางที่จะบรรลุอรหัตต์คือการเข้าฌาน นั่นคือการเพ่งในจิตจนใจแน่วแน่เป็นสมาธิ โดยเอาสิ่งที่มีรูปเป็นอารมณ์ เรียกว่า รูปา พิจารณา หรือจะเอาสิ่งที่ไม่มียุเป็นอารมณ์ก็ได้ เรียกว่า อรูปพิจารณา เฉพาะจุดตถ ฌานเป็นฌานที่มีรูปขั้นที่ 4 ประกอบด้วยองค์ 2 คือมีจิตวางเฉยเป็นอุเบกขา และมี อารมณ์เป็นอันเดียว เรียกว่า เอกัคคตา การที่จะบรรลุอรหัตต์ตามประสงค์ ต้อง ฉกษัยธรรมะที่เรียกว่า อิทธิบาทสี่ นั่นคือ ต้องมีฉันทะ (ความพอใจ) วิริยะ (ความเพียร) จิตตะ (ความไม่ใจ) และวิมังสา (ความมีปัญญาพิจารณา) ซึ่งอิทธิบาทสี่นี้สามารถนำไป ใช้ในชีวิตประจำวันได้ทุกกรณี เมื่อบุคคลผู้นั้นต้องการความสำเร็จ

เมื่อพระมาลัย กลับจากสวรรค์ก็กลับคืนสู่ชมพูทวีป ท่านออก บิณฑบาตหัว ไข่ ทั้งในหมู่บ้านในเมืองเล็กและในนครใหญ่ แสดงให้เห็นว่า พระมาลัยเป็นพระภิกษุที่ เข้าถึงประชาชนทุกระดับชั้น มิได้จำกัดขอบเขตอยู่ที่แต่ในพระอาราม และมีใ้รับนิมนต์ เฉพาะบ้านใดบ้านหนึ่ง โดยถือว่าการพิณฑบาตเป็นการโปรดสัตว์ที่สำคัญยิ่ง เช่นครั้งหนึ่ง ในขณะออกบิณฑบาต ท่านรับศอกขวักแปลคออกจากชายยากจนคนหนึ่ง มีผลให้ชายผู้นั้นได้ ไปเกิดบนสวรรค์

เสฐียรโกเศศและนาคะประทีปได้แสดงความเห็นว่า เรื่องพระมาลัยเป็น เรื่องที่ฝ่ายเถรวาทรับมาจากฝ่ายมหายาน และพระมาลัยเป็นองค์เดียวกับพระกษิติครรภ โพธิสัตว์ตามคติในภายมหายาน ดังคำอธิบายต่อไปนี้

มีพระโพธิสัตว์องค์หนึ่ง ถ้าถึงเวลาทำพิธี เวณวิญญาย จะมีการสวดถอน วอนบูชาขอโผล่ลฤเปติ้องทุกขของสัตว์ในนรก พระโพธิสัตว์องค์นี้ชื่อ พระกษิติครรภ เป็นพระโพธิสัตว์ที่นับถือกันมากในประเทศจีนและญี่ปุ่น ถัดจากพระโพธิสัตว์อวโล กิเตศวร เพราะฉะนั้น เรื่องของพระโพธิสัตว์องค์นี้จึงมีคติการอยู่ด้วยกันอยู่ รูป ลักษณะของพระกษิติครรภเป็นชายหนุ่ม สวมหมวกเป็นรูปใบไม้หาแฉก (อย่าง ที่หลวงจีนสามเณรในเวลาทำพิธีใหญ่ รูปใบไม้หมายถึงกุฏิขี้มั่ว หมวกชนิดนี้เป็นหมวก พระโพธิสัตว์สามเณร) นั่งอยู่เหนือแท่นคล้ายบุษบก ข้างล่างมีรูปสายแอกอยู่ข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งเป็นรูปหลวงจีนหนุ่มสี่พระโกลน บางทีทำเป็นรูปหลวงจีนธรรมคา ถือ

ไม่เท่าตัวมีวงแหวน (ชกขระ) . . . พระโพธิสัตว์องค์นี้ข้างจีนให้ชื่อว่า ที่จ้ง
อวง พุสะ แต่เรียกกันโดยสามัญว่า พระมาลัย ทำไมจึงเรียกพระมาลัยยังไม่
พบหลักฐาน ต่อมาได้เห็นเรื่องในหนังสือวาทกรรมคำรากงเถก ซึ่งท่านพระครู
คุณานันท์สมณาจารย์ (ปี่) รจนา พบคำว่า เคียตาง เมืองโบตาคก (เสียงไกลกับ
ที่จ้ง อวงพุสะ ของจีนมาก) ซึ่งแปลว่า ๗ ที่นั่นว่า พระมาลัยเถระเจ้า ก็เป็น
อันยุติไควาทานองค์นี้คือที่เรียกว่า พระมาลัยแน่แล้ว¹

ข้อที่น่าสงสัยคือ พระมาลัยในฝ่ายมหายานเป็นพระโพธิสัตว์ ดังเสียงคำท้าย
ของชื่อที่จ้ง อวง พุสะ หรือเคียตาง เมืองโบตาคกก็บอกชัดเจนอยู่ นอกจากนั้น คติ
ของมหายานยังมุ่งโพธิสัตว์ภูมิหาในอรรถกถาภูมิไม่ แต่เหตุไฉนพระมาลัยในฝ่ายเถรวาท
จึงเป็นพระอรหันต์ ซึ่งเกิดภายหลังพระพุทธปรินิพพานเป็นเวลายาวนาน ในเรื่องนี้
เสฐียรโกเศศและนาคะประทีปชี้แจงว่า

. . . บ้างที่เรื่องพระมาลัยอาจมีอยู่ในคัมภีร์ของมหายาน คือเรื่องพระโพธิสัตว์
กษิตกรรณนี้ เพราะเนื้อเรื่องพระมาลัยไปขางมหายานมากกว่าของหินยาน นิกาย
หินยานรุ่นหลังไคมา แต่เมื่อไม่เห็นทางว่าจะ เป็นโพธิสัตว์ เพราะมีฤทธิ์เดชอยู่
จึงให้เป็นพระอรหันต์เสียดังนั้นก็เห็นได้ คอยเหตุนว่าโพธิสัตว์ในหินยานเป็นเพียงผู้
ปรารถนาพุทธภูมิ ถ้าไม่สำเร็จตามสมบัติ ก็เป็นคนธรรมดาอย่างนี้²

หมายความว่าหินยานหรือเถรวาทได้รับเรื่องพระมาลัยจากมหายาน แต่เนื่อง
จากพระมาลัยเป็นผู้มีฤทธิ์เดชเหาะเหินได้ จึงไม่เหมาะจะเป็นพระโพธิสัตว์ เพราะ
ตามคติเถรวาท พระโพธิสัตว์เป็นเพียงผู้สร้างสมบุญบารมีเพื่อประโยชน์เท่านั้น หาก
ไม่สำเร็จตามสมบัติ ก็ไม่มีฤทธิ์พิเศษอย่างไร เช่น พระสุวรรณสาม พระสุชน พระ
มโหสถ ฯลฯ ซึ่งเราจะศึกษาเรื่องเหล่านี้ได้จากมหานิมาตชาดก และปัญญาชาดก
อีกประการหนึ่ง พระมาลัยมีชื่อคติชาติของพระพุทธเจ้าแน่ ๆ เพราะเกิดภายหลัง

¹ เสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป (พระยาอนุমানราชชน และพระสารประเสริฐ,
ลัทธิของเพื่อน พิมพ์ครั้งที่ 2. (พระนคร: สำนักพิมพ์แพรวพิทยา, 2500), หน้า 576-577.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 577-578.

พระพุทธเจ้า ดังนั้น ฝ่ายเถรวาทจึงแปลงพระมาลัยให้เป็นพระอรหันต์ ซึ่งมีความเหมาะสมมากกว่า เพราะมีพระอรหันต์หลายองค์ในสมัยพุทธกาลที่เก่งกว่าอิทธิฤทธิ์ เช่น พระโมคคัลลานะ และพระปิณฑกาทิวาฬ เป็นต้น

ตามประวัติของพระโพธิสัตว์องค์นี้ว่า เคิมมารดาของพราหมณ์คนหนึ่ง กล่าวบุตรสาวทูลพระไทรรัตน์ เมื่อตายไปก็ตกนรก พราหมณ์ผู้บุกรึประสงคจะช่วยมารดาให้พ้นทุกข์ ใ้ไปบูชาปฏิมากรพระพุทธเจ้าแต่ปางก่อน เป็นนิตยทุกวัน วันหนึ่งนางไคยีนเสียดแววมอกว่าไหลกลับไปมา และภาวนาในระลึกถึงพระพุทธเจ้า แต่ปางก่อน นางทำตาม ขณะภาวนาระลึกถึงพระพุทธเจ้า ทันใดวิญญาณของนางก็ออกจากร่างไปถึงฝั่งมหาสมุทร ไ้เห็นสัตว์ร้ายตัวเป็นเหล็ก นางบินมาลงดินอยู่ในมหาสมุทร ในมหาสมุทรนี้มีมนุษย์หญิงชายวัยเวียนวอนอยู่มากมาย ถูกสัตว์ร้ายตัวเหล็กโฉบกัดอยู่เสมอ อาศัยพฤษาณภาพ นางมีไคตระหนักตกใจ ขณะนั้นมีอสูรคนหนึ่งมาไ้ถามว่า นางมาที่นี่ทำไม เพราะที่นี่เป็นเขตสุดของจักรวาล มีภูเขาลูกเหล็กกันไว้โดยรอบ นางตอบว่าจะไปเมืองนรก แล้วถามผู้ไ้ไ้รับทุกขอยู่ในทะเลคือไ้ใคร อสูรตอบว่าพวกมนุษย์ที่ทำบาป เมื่อตายไปพน 55 วัน ไม่มีไ้ใครทำบุญอุทิศผลให้ ก็จะถูกลงโทษรับทุกขทรมาน ๓ ปีนี้ เมื่อนางถามถึงมารดาว่าอยู่ที่ไหน อสูรตอบว่า คอยอ่านจากคัลอันสำเร็จด้วยการภาวนาและการบูชาของนาง เป็นเหตุให้มารดาของนางพ้นทุกขออกจากนรกไปแล้วด้วยสวรรค์แล้ว

แต่นางไ้เห็นสัตว์ในนรกเป็นอันมาก ไ้รับทุกขทรมานอย่างน่ากลัว ก็บังเกิดความสังเวช ตั้งปณิธานว่าจะขอบำเพ็ญกุศลไปทุกกัลป์ เพื่อช่วยสัตว์เหล่านี้ให้พ้นทุกข์ ต่อมาพราหมณ์กลับชาติเกิดเป็นชาย แล้วไ้เป็นโพธิสัตว์มีนามว่า กมิสิครรภ หรือที่จึงและไ้เป็นใหญ่ในเมืองนรก แต่ไม่ต้องการลงโทษทรมานสัตว์บาป กลับซ้ำจะเป็นผู้เปิดทางแก่สัตว์นรกที่รู้สำนึกบาปแห่งตนให้พ้นจากนรกไป เพราะฉะนั้น การตัดสืบลงโทษสัตว์ในนรก จึงตกแก่กมิสิครรภเป็นผู้ตัดสิน และลงโทษสัตว์นรก (ลูกเต็ก) กมิสิครรภ แปลว่าหวังคืนหรือห้องคืน คำที่จึงในภาษาจีนก็แปล ความเดียวกัน เพราะฉะนั้น พระที่จึงจะต้องเป็นใหญ่ในนรก เพราะนรกอยู่ลึกลงไปในห้องใต้ดิน²

¹ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน), สารานุกรม (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2516), หน้า 74-75.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 75-76.

ประวัติของพระที่จิ้งจอกเรื่องหนึ่งมีใจความแตกต่างออกไปว่า¹ พระที่จิ้ง เป็นโอรสของพระเจ้าแผ่นดินสยาม มีนามตามแซ่ (สกุล) ว่า กิม และมีฉายาว่า เกี้ยวกก เมื่อ พ.ศ. 1297 ท่านผู้นี้เสาะโลกออกบวชแล้วจาริกไปประเทศจีน นักปราชญ์จีนและชาวต่างประเทศหลายคนลงความเห็นว่า พระที่จิ้งคงไปจากประเทศ สยาม เพราะในคัมภีร์และศิลาจารึกซึ่งรักษาไว้ที่วัดข้างภูเขาเกาสัวซัว เขียนชื่อ ชาติภูมิของพระที่จิ้งว่า ซินหลอ หรือบางทีก็เขียนหลอ ถ้าคำหลังถูกต้องก็เป็นอันยุติ ได้ว่าไปจากสยาม เพราะจีนเรียกประเทศสยามว่า เข็มหลอ แต่ถ้ามองคำต้นกันั้น จะเป็นประเทศเกาหลี เพราะในสมัยดังกล่าว มีดินแดนชื่อซินหลอหรือซิลลาเป็นก๊ก หนึ่งอยู่ในเกาหลี เมื่อพระที่จิ้งจาริกไปยังประเทศจีน ได้ลองเรือขึ้นไปตามลำน้ำ เฝียงซีเกียง ถึงตำบลเกาสัวซัว เห็นภูมิประเทศงดงาม จึงตกลงใจขึ้นจากเรือที่นั่น แล้วไปหาเจ้าหน้าที ขอเนื้อที่เท่าที่จะปลูกเสื่อพอสสำหรับนั่งสวดมนต์ภาวนา เจ้าหน้าทีก็ อนุญาต พระที่จิ้งจึงนั่งลงเข้าฌาน ณ ที่นั้น ประชาชนเห็นแสงเป็นรัศมีออกจากพระ ที่จิ้ง ก็แจ้งว่า เป็นพระผู้มีคุณพากันไปสักการบูชา พระที่จิ้งเข้ามานอนอยู่ ณ ที่นั้นถึง 75 ปี อุบัติที่ 75 วัน 13 ค่ำ เดือน 7 พระที่จิ้งก็บรรลุนิพพานและสิ้นสงสาร สิริ รวมชนมายุได้ 99 ปี ก่อนหน้านี้นี้มีขุนนางจีนคนหนึ่งชื่อ มินกง เป็นคนเลื่อมใสศรัทธาใน พระที่จิ้งมาก ได้ถวายที่ดิน และคอยปฏิบัติจัดหาอาหารไปถวายเสมอ ครั้นเมื่อพระที่จิ้ง ตับชันธแล้ว ร่างกายไม่เน่าเปื่อยเป็นเวลานาน บนหลุมที่ฝังศพมีเปลวเพลิงแลบขึ้น มาทั่ว แสดงให้เห็นว่า พระที่จิ้งลงไปช่วยเปลื้องทุกข์ของสัตว์ในรก ต่อมา มินกง กับบุตรชื่อเต้าเหมง ออกอุปสมบทเป็นภิกษุในพระศาสนา ท่านสองคนนี้คือ รูปปั้นอยู่ซ้าย ขวาของรูปพระที่จิ้งนั่นเอง

2. พระอินทร์ คือเทพผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เดิมพระอินทร์ เป็นมนุษย์ ชื่อ มหมาณฑพ เกิดที่บ้านจตุคาม แคว้นมคธ มีเพื่อนสนิท 32 คน ได้ทำ

¹ เสฐียรโกเศศ และนาคะประทีป, ลัทธิของเพื่อน, หน้า 581-583. (เก็บความ)

บุญกุศลไว้มาก เช่น สร้างศาลาที่พักสำหรับคนเดินทาง ทำถนนและก่อสร้างให้คนยิงแก่หนาว
เมื่อสิ้นชีวิต ทั้ง 33 คนได้ไปเกิดเป็นเทวดาบนดาวดึงส์ พระอินทร์มีบทบาทสำคัญใน
วรรณคดีทั่ว ๆ ไป เป็นสัญลักษณ์ของความดีงาม มีฐานะเป็นผู้ช่วยเหลือคนดีหรือเป็นผู้
แก้สถานการณ์ต่าง ๆ ให้ดีขึ้น เช่น ในเรื่องสังข์ทอง เรื่องสมุทโฆษ เป็นต้น พระองค์
ประทับเหนือบัลลังก์มโหฬารวิลาอาสน์ ซึ่งเป็นแท่นหินมีความอ่อนนุ่มประคองด้วยผ้าขนสัตว์
สีขาวนวล เมื่อเกิดทุกข์เข็ญในโลก แท่นนี้จะบังเกิดความร้อนขึ้น ภายหลังความคิดเรื่อง
นี้เปลี่ยนแปลง คือเชื่อว่าบัลลังก์มโหฬารวิลาอาสน์มีความอ่อนนุ่มเป็นปกติ เมื่อพระอินทร์ประทับลง
แท่นศิลานั้นก็จมลงเพียงสะดือ แต่เมื่อเกิดเรื่องเดือดร้อนในโลก แท่นนั้นก็จะแข็งกระด้าง
จนพระอินทร์รู้สึก จึงทรงเสด็จทิพยเนตรพิจารณาเหตุการณ์ในโลก แล้วเสด็จลงมาเพื่อแก้
ปัญหานั้น¹

ในพระมาลัยคำหลวง พระอินทร์ทรงสร้างพระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ เพื่อให้
เทวดาทั้งหลายได้มาบูชา ครั้งหนึ่ง พระมาลัยขึ้นไปบูชาพระเจดีย์ ได้พบกับพระอินทร์ และ
ตั้งความปรารถนาที่จะรอพบพระศรีอารีย์ ระหว่างนั้นมีเทวดามากมายมาบูชาพระเจดีย์
พระมาลัยจึงถามพระอินทร์ถึงเรื่องเทวดาเหล่านั้น บทสนทนาระหว่างพระอินทร์กับพระ-
มาลัยดำเนินไปตามลำดับ เริ่มตั้งแต่พระมาลัยถามว่าเทวดาองค์นั้นคือพระศรีอารีย์ใช่
หรือไม่ พระอินทร์ทรงตอบว่าไม่ใช่ พระมาลัยถามอีกว่าเทวดาองค์นั้นได้มาเพื่อบูชา
อย่างไรในอศิตชาติ พระอินทร์ก็ทรงอธิบายบุพกรรมของเทวดาแต่ละองค์ การณ์เป็น
เช่นนี้ 12 ครั้ง จนกระทั่งครั้งที่ 13 ชบวนพระศรีอารีย์เสด็จมาถึง พระมาลัย
จึงทูลถามพระอินทร์ถึงพระบารมีที่พระศรีอารีย์ทรงสั่งสมไว้ ซึ่งพระอินทร์ก็ทรงอธิบาย
เท่าที่พระองค์ทรงทราบ การที่พระอินทร์ทรงทราบ การกระทำของบุคคลต่าง ๆ นั้น
เนื่องจากพระองค์เป็นเจ้าของแห่งจุฬาลงกูมีหน้าที่ " . . . เคนคูศิคุรายแห่งโลกย์

¹ ุรายละเอียดยใน "สักกวัตถุ", ใน ขุมมปทฺฐกถา (ม.ป.ท., ม.ป.ป.),

ทั้งหลายนี้ทุกวัน . . . ถ้าแล้วผู้ใดทำบุญทำกรรมไว้ จึงเขียนนามผู้นั้นลงในแผ่นทองเนื้อสุกนั้น"¹ แล้วนำมา เสนอต่อเทวดามากมที่ธัมมาสภาภคกาลา ซึ่งมีพระอินทร์เป็นประธาน

ดังนั้น ในพระมาลัยคำหลวง พระอินทร์จึงมีบทบาทเป็นศูนย์กลาง เชื่อมบุคคลและเหตุการณ์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ถ้าไม่มีพระอินทร์ เราก็คงไม่ทราบว่า เทวดาแต่ละองค์ได้มาเพื่อความดีไว้อย่างไรบ้าง อีกประการหนึ่ง พระอินทร์ทรงเป็นผู้ยึดมั่นในศีลธรรมอันดี และบูชาพระรัตนตรัยอยู่เนื่องมิจ พระอินทร์จึงเป็นตัวแทนของคนดีในอุดมคติ สมควรที่คนทั้งหลายจะยึดถือเป็นแบบอย่าง

3. พระศรีอาริย์เมตไตรย คือผู้ที่จะมีมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต พระมาลัยคำหลวงกล่าวถึงพระโพธิสัตว์ไว้สามประเภท ประเภทแรกคือ พระโพธิสัตว์ผู้เลิศทางปัญญา ทรงบำเพ็ญบารมีสี่อสงไขยแสนกัลป์ จึงบรรลุพระโพธิญาณ ประเภทที่สองคือพระโพธิสัตว์ผู้เลิศทางศรัทธา ทรงบำเพ็ญบารมีสิบหกอสงไขยแสนกัลป์ พระศรีอาริย์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ประเภทสุดท้าย ทรงบำเพ็ญพระทศบารมีอันใดแก่ ทาน สีล เนกขัมมะ ปัญญา อธิษฐาน วิริยะ ขันติ สัจจะ เมตตาและอุเบกขา เหนือกว่านั้น ทรงบำเพ็ญทศบารมี คือ การบำเพ็ญความดีขึ้นเหนือกว่า และทรงบำเพ็ญทศปรมัตถบารมี อันเป็นความดีขั้นสูงสุดยากที่ใครจะทำได้ รวมเรียกพระบารมี 30 ทศ นี้ว่าสมเด็จบารมี นอกจากนั้น ทรงกระทำบุญมหาบริจาคคือ สละทรัพย์ บุตร ภรรยา เลือดเนื้อและชีวิตให้เป็นทาน ส่งผลให้พระองค์ได้ไปเกิดเป็นสันตุสิตเทวราชในดุสิตเทวโลก เป็นเวลาแสนถึง เก้าสิบหกโกฏิตกล้านปี

เมื่อพระศาสนาของสมเด็จพระมหาสมณโคดมล่วงไป 5,000 ปี โลกจะเข้าสู่ยุคถัดกันตร บ้านเมืองจะระส่ำระสาย และมนุษย์จะฆ่าฟันกันล้มตายอนาถ ภายหลังโลกจะกลับคืนสู่ภาวะสงบสุข แต่มนุษย์กลับประมาทหลงระเริงอยู่ในถือหาราคะ ครั้งนั้นบังเกิดห่าฝนตกลงมายังพื้นแผ่นดินทุก ๆ กิ่งเคื่อน ทำให้แผ่นดินชุ่มชื้น พืชพันธุ์สมบูรณ์

¹พระธาตุไทย, ไตรภูมิพระร่วง, พิมพ์ครั้งที่ 7. (นนทบุรี : สำนักพิมพ์-บรรณาการ, 2515), หน้า 226-227.

มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยความสุข และต่างก็ยึดมั่นในธรรม บุคนั้น พระพรหม พระอินทร์ และเทวดาทิ้งหลายจะพร้อมใจกันอาราธนาพระศรีอาริย์ให้ลงมาจุติในมนุษย์โลก พระองค์จึงทรงพิจารณาปัญจมหาวิโลกนะคือการแลดูอย่างแจ่มแจ้ง 5 ประการ¹ ได้แก่

- ก) พิจารณาอายุของสัตว์โลก ต้องอยู่ระหว่าง 100 ปี ถึงหนึ่งแสนปี
- ข) พิจารณาทวีป ต้องเป็นชมพูทวีป
- ค) ประเทศ ต้องเป็นมัชฌิมประเทศ คือที่ซึ่งมีความเจริญ
- ง) ตระกูล ต้องเกิดในตระกูลกษัตริย์หรือพราหมณ์
- จ) มารดา ไม่เป็นคนมีสันดานต่ำช้า โสเด เป็นนักเลงสุรา เป็นต้น มีพระบารมีตั้งสมมาได้แสนกัลป์ รักษาศีลมิได้ขาด เฉพาะในคัมภีร์พระสัมภารวิบากกล่าว ว่า พิจารณาอายุมารดาเป็นสำคัญ เพราะอายุแห่งพระพุทธรูปจะยืนอยู่อีกสิบเดือนกับเศษเจ็ดวันเท่านั้น

เมื่อพิจารณาปัญจมหาวิโลกนะแล้ว พระองค์ทรงรับคำอาราธนา และจุติลง ไปเกิดในมนุษย์โลก เมื่อถึงกาลสมควร ดังนั้น จึงกล่าวไว้ว่าตำแหน่งท้าวสันคูลิต คือตำแหน่งของผู้เตรียมตัวจะเป็นพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้าทุกองค์ล้วนจุติมาจากสันคูลิตเทวราชทั้งสิ้น พระศรีอาริย์เมตไตรยได้ลงมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้าในโลก ด้วยบุญกุศลที่พระองค์ทรงกระทำไว้ ทำให้เกิดคุณอนันต์แก่ชาวโลก อาทิเช่น พระองค์ทรงให้ทานพระเคียวและมงกุฎเพชร ผลคือรูปบุคคลไม่พิกัด พระองค์บริจาคพระเนตร ผลคือสัตว์ที่มีตาพิกัดกลับดีทั้งเคิม พระองค์ไม่กล่าวเท็จ ผลคือฝูงชนไม่เป็นไม้ พระองค์ทรงธรรมสารคาถา ผลคือฝูงสัตว์หูไม่หนวก พระองค์แผ่เมตตาจิตแก่สัตว์ทั่วโลก โดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ผลคือฝูงสัตว์รักกันเหมือนญาติพี่น้อง ดังนี้ เป็นต้น

เมื่อลงมาเกิดในมนุษย์โลก สิ่งที่พระศรีอาริย์ทรงไฝ่ฝันที่จะกระทำคือ

- ก) ไปรคสัตว์ให้พ้นจากโสมกันดาร อันได้แก่ อวิชา ทิฐิ กายและภพ
- ข) แสดงมิจฉาทิฐิทั้ง 62 ประการให้มนุษย์ทราบ

¹สมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, 2517), หน้า 36-38. (เก็บความ)

- ค) แสดงธรรมให้เห็นความไม่ถูกต้องที่ญาติจะคร่ำครวญถึงคนตาย
 ง) แสดงธรรมให้เห็นภัยของนรก
 จ) ทำลายสันดานชั่วของสัตว์โลก เช่นความโลภ ความตระหนี่ ความริษยา

ความกักขะ ฯลฯ

ฉ) แสดงอริยมรรคแปดประการให้ฝูงชนทราบ เพื่อเป็นทางไปสู่การบรรลุโสดาบันที่ทราบถึงอรรถกถา และไต่บรรลุนิพพานในท้ายที่สุด ซึ่งความไม่ผันข้อนี้เป็นความไม่ผันที่สำคัญที่สุด¹

ตามพุทธประวัติฝ่ายเถรวาท ในพระชาติแห่งสมเด็จพระมหาสมณโคตม พระศรีอารีย์ไค้มิ่ง เกิดเป็นพระอชิตราชกุมาร โอรสของพระเจ้าอชาตศัตรูราช กับพระนางกาณโฐกาณวี พระองค์มีความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า จึงละทิ้งโภคสมบัติออกบวชในพระพุทธศาสนา ครั้งหนึ่ง ทรงรับถวายผ้าจีวรจากพระนางมหาปชาบดีโคตมี จึงทรงเอาผ้าคู่นั้นไปกระทำพุทธบูชา คือเอาผ้าผืนหนึ่ง ตกเป็นเพดานกันเบื้องบนพระคันธกุฎีของพระพุทธเจ้า อีกผืนหนึ่งอีกเป็น 4 ทอน ทำเป็นม่านห้อย 4 มุมจากเพดานนั้น แล้วตั้งจิตปรารถนาจะบำเพ็ญสมถิ์สมาธิ เพื่อหวังบรรลุสัพพัญญุตญาณในภายหน้า พระพุทธเจ้าจึงทรงตรัสพยากรณ์ว่า ด้วยอาณิสสแห่งวัฏฏชนานี้ ก่อไปพระอชิตภิกษุ ซึ่งเป็นพระบวชใหม่ จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงพระนามว่า ศรีอารีย์เมตไตรย ในกาลนั้น พระองค์จะปฏิสนธิในครรภ์ของนางสุทรมหาคีพรานมณี อัครภรรยาแห่งสุทรมพราหมณ์ ผู้เป็นปโรหิตาจารย์ในเมืองเกตุมคิ ภายหลังพระโพธิสัตว์มีภรรยาชื่อ นางจันทรมุขี เมื่อนางจันทรมุขีให้กำเนิดบุตร พระโพธิสัตว์ก็ทรงพระดำริที่จะออกบวช ผลแห่งจินตนาการทำให้ปราสาทที่พระองค์ประทับอยู่ฉ่นขึ้นบนอากาศ แล้วลงมาประดิษฐานที่พื้นดินใกล้ต้นก่ากะทิง พระโพธิสัตว์จึงทรงบรรพชา โดยทรงผ้ากาสาวพัสตร์ที่ท้าวมหาพรหมนำมาถวาย ทรงกระทำทุกกริยา 7 วัน พอถึงวันวิสาขะ ทรงเสวยข้าวสุกขุปายาสที่นางสุทรมพราหมณ์นำมาถวาย แล้วเสด็จเข้าไปในศาลวันก่อนเย็นทรงรับพญาคา 8 ก่าจกโกสติดิยมาพ ทรงลาดหญ้าคานั้นใต้ถุนมหาโพธิ

¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์หม่อมหม่อมราชวงศ์กรอง, หน้า 281-286. (เก็บความ)

อธิษฐานเป็นรัตนบัลลังก์ 15 คอก ทรงสถิตบนบัลลังก์นั้น และทรงพิจารณาธรรม จนสำเร็จสัมโพธิญาณในคืนนั้น¹

ตามคติฝ่ายมหายาน พระศรีอารียคือพระธยานิโพธิสัตว์องค์หนึ่งในจำนวนทำ
องค์ พระธยานิโพธิสัตว์หมายถึงพระโพธิสัตว์ซึ่งไม่สามารถคำนวณได้ว่า ได้มาเกิดใน
โลกมนุษย์ตั้งแต่สมัยใด ก่อนพุทธกาล ทรงบรรลุพุทธภูมิแล้ว แต่หากทรงตั้งพระปณิธาน
ไม่เสด็จเข้าพุทธเกษตร ทรงดำรงอยู่ในชั้นพระโพธิสัตว์เพื่อโปรดสัตว์โลกต่อไป ถือ
กันว่า พระองค์เป็นพระโพธิสัตว์แห่งความเมตตา เสรีโยกเทศ และนาคะประทีป²
ไต่ถามว่าจากคัมภีร์มีล่อแฉะ เกง ไต่ถามว่า พระศาकขมุนีพุทธมี พระบรรหารให้
พระศรีอารียอวการมาสืบต่อพระองค์เมื่อดวงห้าพันปีไปแล้ว เพื่อช่วยมนุษยชาติให้พ้น
จากอกุศลกรรมที่ได้ทำไว้ รูปลักษณะของพระศรีอารียมีว่า เมื่อเทพดาและเตียนมา
ชุมนุมสโมสรกันเจียงกัน เขียนองค์หนึ่งได้พรรณนาว่า พระศรีอารียประทับอยู่เมืองชาว
พระศาकขมุนีพุทธในสวรรค์ชั้นดุสิต รูปของพระองค์อาจรู้จักได้ง่าย เพราะมีพระพักตร์
ยิ้มเป็นสุขอยู่เสมอ เกศาทอยลงมาสละสลวย พระกรรณยาว พระองค์อวทวน พระ
ปรางห้อยเป็นพวง พระโอษฐ์กว้าง พระอุระและพระอุทรตอนบนเปิดให้เห็น ทัศนะชาว
วรรคิราช มีพระนามเป็นภาษาจีนว่า มีล่อสุค หรือมีเตกสุค รูปพระศรีอารียมักทำด้วย
กระเบื้องเคลือบหรือกระเบื้องลายครามสี เป็นรูปพระอวทอนทองหุ้ยนั่งหัวเราะ ซึ่งฝรั่ง
เรียกว่า พระหัวเราะ หรือ The Laughing Buddha มีตั้งแต่ขนาดใหญ่นเล็กเป็น
ทุกตา แต่คนไทยมักเรียกด้วยความเข้าใจผิดว่า พระสังกัจจายน์

¹ ดมเด็จพระประมวญิตธิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมบรรณาการ, 2517), หน้า 300 - 306. (เก็บความ)

² เสรีโยกเทศ และนาคะประทีป, ศัพท์ของเพื่อน, หน้า 618 - 620. (เก็บความ)

Alicia Matsunaga ได้เรียบเรียงเกี่ยวกับเรื่องพระศรีอาริย์ไว้ว่า¹
 พระศรีอาริย์มีอีกพระนามหนึ่งว่า ไมเตรยะ หรือภาษาญี่ปุ่นเรียกว่า มิโรกุ ไมเตรยะคือ
 ผู้ที่คาดหวังกันว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ตามตำนานกล่าวว่าพระองค์ทรงดำรง
 พระชนม์ชีพเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ในดุสิตสวรรค์ ก่อนที่จะจุติลงมาเกิดในโลกมนุษย์ พระ
 องค์ประทับอยู่ในสวรรค์เป็นเวลา 4,000 ปีสวรรค์ ซึ่งนานเท่ากับ 5,760 ล้านปีใน
 โลกมนุษย์ ในบรรดาพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ไมเตรยะเป็นพระองค์เดียวซึ่งได้รับการบูชา
 จากชาวพุทธทั้งฝ่ายหินยานและมหายาน ประติมากรรมของพระองค์มีมาตั้งแต่สมัย
 คันธาระจนถึงปัจจุบันนี้

เชื่อกันว่า ไมเตรยะเป็นบุคคลในประวัติศาสตร์ ถือกำเนิดในเอเชีย
 ในฐานะพระโอรสของพระเจ้าพาราณสี มีลักษณะมหาบุรุษ 32 ประการ นับตั้งแต่เกิด
 และได้เป็นพระสาวกของสมเด็จพระศรีศากยมุนี ในศตวรรษที่ 2 ก่อนคริสตกาล เริ่มมี
 พิธีบูชาพระองค์ในประเทศอินเดีย ดังที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาเวทสว่า พระเจ้าพุทธกัสปามี
 (161 - 137 ปีก่อนคริสตกาล) ได้ทรงภาวนาถึงพระองค์จนกระทั่งสิ้นพระชนม์

ในประเทศจีน ในระยะต้นสมัยซีกา เริ่มมีการแปลพระสูตรต่าง ๆ ซึ่ง
 เกี่ยวข้องกับพระไมเตรยะ และในสมัยเตาอัน (312 - 85 ปีก่อนคริสตกาล) เริ่มมี
 พิธีบูชาพระองค์ ถอดคัมภีร์เหวย จิตรกรรมภาพไมเตรยะแพร่หลายมาก ในสมัยนั้น
 ความเชื่อเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์แมงไฉ่เป็น 2 ประการ ประการแรก เชื่อว่าสวรรค์
 ชั้นดุสิตเป็นดินแดนแห่งความบริสุทธิ์ ซึ่งผู้นับถือศรัทธาปรารถนาจะได้ไปเกิดหลังจาก
 ตายแล้ว ประการที่สอง เชื่อว่าไมเตรยะคือพระพุทธเจ้าในอนาคต ซึ่งจะมาเกิดใน
 โลกมนุษย์ ดังนั้น ผู้นับถือศรัทธาทั้งหลายจึงปรารถนาจะเกิด ณ ที่นั้น เพื่อรับฟังคำ
 สอนของพระองค์ และได้รับความคุ้มครองจากพระองค์ ในศตวรรษที่ 7 พิธีบูชา

¹ Alicia Matsunaga, The Buddhist Philosophy of Assimilation
 (Tokyo: Sophia University, 1969), p. 240-243.

พระไมเตรยะเริ่มเสื่อมความนิยมลงในประเทศจีน ผู้คนหันไปบูชาพระอมิตายะและพระอวโลกิเตศวรแทน แต่ในสมัยราชวงศ์ซ่ง ได้มีพิธีบูชาแนวใหม่ขึ้น คือ บูชารูปนิมิตของไมเตรยะ ซึ่งรู้จักกันในนามว่า มิ-เล-ฟู

ต้นเค้าแห่ง มิ-เล-ฟู คือ ชีซูแห่งราชวงศ์วุโต ซึ่งอาศัยอยู่ในจังหวัดซีเกียง มีผู้บรรยายภาพของเขาวา เป็นพระรูปร่างอ้วนลำ หน้าผากเต็มไปด้วยรอยย่น และหูงอก เขาเดินทางไปยังที่ต่าง ๆ โดยมีถุงผ้าป่านสะพายอยู่บนบ่า ในถุงนั้นมีอาหารทุกชนิดที่เขารวบรวมได้ แรกเริ่มเดิมที เขาได้รับความนิยมนอกจากประชาชนด้วยความสามารถในการทำนายคืนฟ้าอากาศ เช่นเดียวกับทำนายโชคเคราะห์โดยไม่ผิดพลาด เมื่อเขาสวมรองเท้าเปิดข้างบนและมีกิริยาเร่งรีบ แสดงว่าฝนจะตกอย่างแน่นอน แต่ถ้าเขาสวมรองเท้าไม้คู่ใหญ่ และนั่งจักดสมาธิบนพื้น แสดงว่าอากาศจะแจ่มใส เขาเป็นคนอารมณ์ดี และมีความสุขที่จะนอนบนหินะ ทำสิ่งต่าง ๆ และ ไม่ต้องอาบน้ำ

เชื่อกันว่า มิ-เล-ฟู เป็นรูปนิมิตของไมเตรยะ พิธีบูชาพระองค์จึงแพร่หลายมากในประเทศจีน และภายหลังได้แพร่เข้าไปในญี่ปุ่นในสมัยเฮโค ในญี่ปุ่น มิ-เล-ฟูเป็นที่รู้จักกันในนามโฮเทอิ พระเจ้าแห่งโชคเคราะห์ 1 ใน 7 องค์ แต่บางครั้งโฮเทอิก็เป็นที่รู้จักกันในฐานะพระอรหันต์ 1 ใน 18 องค์ กล่าวกันว่า สมเด็จพระศรีศากยมุนีได้ทรงแต่งตั้งพระสาวก 4 องค์ ให้เป็นสาวกสำคัญ ซึ่งจะไม่ยอมเข้านิพพานจนกว่าพระธรรมจะสิ้นสูญ ในสมัยต่อมา ความคิดนี้ได้พัฒนาไปสู่ความเชื่อเรื่องพระอรหันต์ 16 องค์ ซึ่งไม่จำกัดเพียงพระสาวกเท่านั้น แต่ยังมิใช่เลือกคนสำคัญ ๆ รวมอยู่ด้วย พระอรหันต์ทั้ง 16 องค์นี้คงอยู่ในโลกเป็นเวลานาน เพื่อคุ้มครองและดำรงพระธรรมไว้ ในสมัยต่อมา ความคิดนี้ได้พัฒนาไปสู่เรื่องพระอรหันต์ 18 องค์ ซึ่งมีโฮเทอิ รวมอยู่ด้วย

พระอรหันต์ 16 องค์มี

1. นิโธโทถาทวาซ
2. กนกวัทตะ

3. กนกภารัทวาช
4. สุปินทะ
5. วกุล (นกุล)
6. ภัทร
7. กาลิกะ
8. วัชรบุตร
9. ชีวาก
10. ปันถก
11. ราหุล
12. นาคเสน
13. องคช
14. วณวาสี
15. อชิต
16. อูทมันถก

ในทิเบต เพิ่มอีก 2 องค์ คือ ชรรณถล และโฮเทอิ

ในประวัติศาสตร์จีน อีกรูปหนึ่งของไมเตรยะได้รับความนิยมเป็นเวลานาน เรื่องนี้เกี่ยวข้องกับภารกิจปลงศพ เชื่อกันว่าไมเตรยะ คือผู้นำมาซึ่งสังคมอุดมคติในอนาคต เมื่อพระองค์จุติลงมายังโลกมนุษย์และรักษาพระธรรมไว้ อันจะนำสันติภาพและความสมบูรณ์พูนสุขมาสู่ดินแดนในเวลาต่อมา ความเชื่อนี้ถูกนำมาใช้ในการต่อต้านรัฐบาล ในสมัยถึงและสูง ผู้นำกบฏหลายคนพยายามจะยึดอำนาจรัฐ โดยประกาศว่า พวกเขาคือไมเตรยะซึ่งเสด็จลงมายังโลกเพื่อรักษาสันติภาพ ในขณะที่คนอื่น ๆ ประกาศว่าถ้าพวกเขาได้คุมครองรัฐบาล ไมเตรยะจะแต่งตั้งพวกเขาให้เป็นทายาทอย่างแน่นอน สมาคมไมเตรยะต่าง ๆ ถูกทางการปราบปรามในสมัยราชวงศ์ซ่ง อย่างไรก็ตาม สมาคมเหล่านี้บางแห่งได้กลายเป็นองค์การลับ และดำเนินการเช่นนี้ต่อไปในสมัยที่มีราชวงศ์ชาวต่างชาติ

ในญี่ปุ่น พิธีบูชาไมเทรยะโคเริ่มขึ้นในยุคแรก ๆ ตามคัมภีร์นิฮอนโชกิกกล่าวว่
ในปีที่ 13 แห่งรัชกาลจักรพรรดิพิทิตสึ คณะผู้เผยแผ่ศาสนาจากแคว้นไปเจได้นำรูปสลักหิน
ของไมเทรยะโพธิสัตว์มาถวาย ตั้งแต่นั้นมา พระโพธิสัตว์องค์นี้ได้รับความนิยมจากประ-
ชาชนอย่างมากมาย トラบจนกระทั่งทุกวันนี้ ในฐานะผู้นำของพระโพธิสัตว์ทั้ง 16 องค์

ข. สถานที่ พระมาลัยคำหลวงกล่าวถึงสวรรค์อย่างมากมาย เพราะต้องการ โนม
นำให้คนทำความดี สถานที่ซึ่งเป็นฉากของเรื่อง คือสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เป็นสวรรค์ชั้นที่ 2
อยู่ในฉกามาพจร ตั้งอยู่บนเขาพระสุเมรุ เป็นที่อยู่ของพระอินทร์ มีขนาดกว้าง -
8,000,000 วา ตามคติพุทธศาสนา สวรรค์ชั้นนี้ชื่อดาวดึงส์ แปลว่า สามสิบสามمینครชื่อ
สุทัสสน์ แปลว่า ความ บนดาวดึงส์มีวิมานเวชยันต์ ไม่ปราชาติ ต้นกัลปพฤกษ์ แทน-
ไม้ทุกมีผลศิลาอาสน์ และที่เกี่ยวข้องกับเรื่องพระมาลัยคำหลวงโดยตรง คือ พระจุฬามณีเจดีย์
ซึ่งพระมาลัยและ เทวดาทิ้งหลายพากันไปนมัสการ¹

พระจุฬามณีเจดีย์ คือเจดีย์ซึ่งพระอินทร์ทรงสร้างไว้ เพื่อให้เทวดาทิ้งหลาย
บูชา ในพระมาลัยคำหลวงมีข้อความว่า ". . . รัตนอินทนิลเจดีย์ จุลฬามณีอิทธิมย์"²
แสดงว่าองค์พระเจดีย์สร้างด้วยแก้วสีเขี้ยวแก่ ตรงกับภาพจิตรกรรมทั่ว ๆ ไป ซึ่งเขียน
รูปพระเจดีย์เป็นสีเขี้ยวทั้งสิ้น ในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ กล่าวถึงชื่อพระเจดีย์แตกต่าง
กัน เช่น

. . . มาบูชาพระเจดีย์ จุฬามณีเอกษาท³

¹ ุรายละเอียดใน "สักกาวัตถุ", ใน ขมมปทฎฐกถา [ม.ป.ท., ม.ป.ป.] ,
2 : 233 - 247.

² เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์หรือทรง, หน้า 286.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 291.

- . . . เทพอุทโยคมาถึง เกศชาตุจิงบุชา¹
- . . . คูบาลังกรณรุจิ พระจุฬามณีพาธชาตุ²

คำว่า "จุฬามณีเกศชาตุ" แสดงว่าภายในองค์พระเจดีย์บรรจุพระเกศาของพระพุทธเจ้า ส่วนคำว่า "จุฬามณีพาธชาตุ" แสดงว่าภายในบรรจุพระเขี้ยวแก้วของพระพุทธเจ้า ซึ่งความคิดทั้งสองประการนี้ยังขัดแย้งกันอยู่ ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงไม่ทรงโปรดฯ ให้เขียนรูปพระจุฬามณีเจดีย์ ดังพระอธิบายของสมเด็จพระยานวิศรานุวัตติวงศ์ที่ว่า

ณึ่งพระที่นั่งไพศาลทุกนิมคอนบน หลังพระมัญชุเขียนเป็นเมืองสวรรค์ มีระอบทองบังกัศตรกันอยู่ทีคานชื่อทางตะวันออกๆ เขาใจวานันหมายถึงพระเกศาพระพุทธเจ้า หากมีพระจุฬามณีเจดีย์ไม่ จึงใคร่ตรวจปฐมสมโพธิ (ฉบับพระโศภนอักษรกิจตีพิมพ์) ว่าพระพุทธเจ้าตัดพระเกศแล้วโยนขึ้นไปลอยอยู่บนอากาศ พระอินทร์เอาใส่ระอบเชิญขึ้นไปบรรจุไว้ในพระจุฬามณีเจดีย์ มิได้กล่าววว่าสร้างขึ้นใหม่โดยจะเพาะ ก็เป็นที่ว่าของมีอยู่แล้ว ถ้าเป็นเช่นนั้น พระจุฬามณีเจดีย์จะสร้างขึ้นเป็นที่ระลึกถึงใครเล่า พระวิษณีสี่สี่ เวสภู องค์ใดองค์หนึ่งซึ่งลงไปแล้วนั้นหรือ ธารอยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 3 พระองค์ทรงพระราชดำริให้เขียนพระที่นั่งไพศาลทุกนิม จะทรงระวางอยู่ในซอกนี้ จึงโปรดฯ ให้เขียนเป็นระอบพระเกศา ทำให้เขียนเป็นพระจุฬามณีเจดีย์ไม่³

คำว่า "จุฬามณีเกศชาตุ" มีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธประวัติ ตอนเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ ซึ่งมิใช่ความว่า

- . . . ควรอาตมาจะตัดโมที่แห่งตนเองด้วยพระขรรค์ ในขณะที่รัตนขรรคาวุธอันเป็นทิพย์ ก็ตกลงมาจากอากาศปรากฏในที่เฉพาะพระพักตร์ จึงทรงจับพระ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 255.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 248.

³ สมเด็จพระยานวิศรานุวัตติวงศ์, บันทึกเรื่องความรู้อย่างต่าง ๆ,

ชूरศักดิ์แก้วควยทักษิณหัตถ์ พระหัตถ์ซ้ายทรงจับพระเกศโมลี ก็ทรงตัดพระเกศ
 ควยพระชूरศักดิ์โหฬาร และพระเกศาก็ปรากฏยาวประมาณ 2 องคุลีมีวน
 กลมเป็นทักษิณาวรรตทุก ๆ เส้น ทิวทั้งพระอุคฆังคศิโรตม์ ตั้งอยู่กำหนดเท่านั้น
 จนตรายเทพปรินิพพาน จะไคว์ช่นาการขึ้นม่ออีกก็ทาบมิไค และพระมัสสุโลมา
 ก็ปรากฏพอควรแก่พระสุเกศู กิจที่จะปลงและตัดสิมไปอีกในเบื่องหน่นาทาบมิไค
 ทรงจับพระจุฬาโมลีชวางขึ้นไปบนอากาศทรงพระอธิษฐานว่ ถ้าอาตมาจะไค
 ทรุสแก่พระปรมาภิเษกสู่มโทธิญาโดยแพแลว ขอจุฬาโมลีนี้จึงตั้งอยู่ในอากาศ
 อยาไคตกลง ฌีวมิไคดูสมประสงค์จงตกลงมายังสุธาภาค และพระจุฬาโมลี
 กับพระภูษาพันโทพระเศียรนั้นก็ประคิษฐานลอยอยู่บนอากาศสูงประมาณ 1 โยชน
 จึงสมเค็จอมรินทร์ราชิกินำมาซึ่งชะอมแกว อันมีลัษฐานสูงไค 1 โยชน ตั้ง
 บนพระเศียรรองรับซึ่งเวรฐนพิศตราแลพระจุฬาโมลี อันมีพรทรงามเป็นแสงดูจ
 ปิกมูลงพันทอง อัญเชิญขึ้นไปประคิษฐานบรรจุไว้ในพระพระจุฬามณีเจดีย์อัน
 แลวควยแกวอินทนิล สูงประมาณ 4 โยชน ในคาวคิงส์เทวโลก¹

ข้อความนี้แสดงว่า พระจุฬามณีเจดีย์มีอยู่แล้วบนสวรรค์ และพระอินทร์ทรง
 รับพระเกศของพระพุทเจ้าไปประคิษฐานไว้ใน

ส่วนคำว่า "จุฬามณีพาดชาตุ" มีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ภายหลังพระพุท
 ปรินิพพาน กล่าวคือ หลังจากที่พระพุทเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว กษัตริย์แคว้นต่าง ๆ
 ต่างก็ทะเลาะวิวาทเพื่อแย่งชิงพระบรมสารีริกชาตุกัน ในที่สุด โทณพราหมณ์เป็นผู้รับ
 อาสาที่จะแบ่งพระชาตุออกเป็นแปดส่วนเท่า ๆ กัน และมอบให้กษัตริย์แต่ละแคว้นนำ
 ไปบูชา ในขณะที่กษัตริย์ทั้งหลายกำลังเศร้าโศกถึงพระพุทเจ้าอยู่นั้น โทณพราหมณ์ก็
 หยิบพระทักษิณพาดชาตุเบื่องบน คือพระเชี้ยวแก้วองค์บนทางขวา ขึ้นช่อนภายในผ้าโพก
 ศีรษะ แลวทำการแบ่งพระสารีริกชาตุต่อไป ภายหลัง พระอินทร์ทรงพิจารณาเห็นว่า
 โทณพราหมณ์ไม่สามารถกระทำกรบูชาพระเชี้ยวแก้วด้วยวิธีอันสมควรได้ จึงเสด็จ
 ลงมายหยิบพระชาตุนั้นไปประคิษฐานไว้ในพระจุฬามณีเจดีย์ ตั้งเนื่อความที่ว่า

¹ สมเด็จพระพรมาณุชิตชินนโรส, พระปฐมสมโพธิกถา, หน้า 98-99.

. . . ส่วนสมเด็จพระนรินทราก็ทอดทัศนาด้วยพิภพจักขุธยานพิจารณาว่า พระทักษิณ พุทธธาตุเมืองบนแห่งพระพุทธองค์นั้น บุคคลผู้ใดนำไป ก็ทรงเห็นแจ้งว่ามีโชคร ุณอื่น คือตัวโตนพราหมณ์ผู้แจกพระบรมธาตุนั้น ลอบลักเอาพระทักษิณพหุธาตุ ขึ้นซ่อนไว้ในระหว่างแหงฉาโปกของอาตุมา จึงทรงพระจินตนาว่า พราหมณ์ ผู้ใ้ไม่มีอาจจะกระทำสักการวิธีสมควรแก่พระธาตุ ควรอาตุมาจะนำมาบูชาใน สุราลัยเทวโลก ทรงพระอาโภคดังนี้แล้ว ก็ลงมาถือเอาซึ่งพระทักษิณพันตพหุ ธาตุนั้น จากฉาโปกแห่งโตนพราหมณ์ไปประดิษฐานในสุวรรณโลกแล้ว ก็อยู่เชิญ ไปสู่คาวคิงสเทวโลก บรรจุไว้ในพระจุฬามณีเจดีย์¹

. . . พระบรมธาตุทั้งหลาย คือ พระอนุสิส ๑ พระเชี้ยวแก้ว 4 พระราก ขวัญ 2 ทั้ง 7 พระองค์นี้ ตั้งอยู่ที่แห่งภูมิใดท่าหลาย . . . พระเชี้ยวแก้ว เมืองบนฝ่ายขวากับพระรากขวัญเมืองขวาขึ้นไปประดิษฐานในพระจุฬามณีเจดีย์ ณ คาวคิงสเทวโลก²

สรุปได้ว่า ภายในพระจุฬามณีเจดีย์ บรรจุทั้งพระเกศาและพระเชี้ยวแก้ว ของพระพุทธเจ้า ตรงกับเนื้อความในพระมาลัยกลอนสดกที่ว่า

. . . พระเฎรจึงถาม เจดีย์นี้ใครทำ อินทรารับคำ ข้าพเจ้าจรจนุ ข้าพระ กระทำไว้ เพื่อจะไหว้บูชาแห่งเทพเทวา อันอยู่เมืองสวรรค ข้าทำควยแก้ว อินทนิรมีพรต บรรจุพระเกษนั้น กับเชี้ยวแก้วทศพล³

พระมาลัยสะกดคำว่า "จุฬามณี" แตกต่างกันในที่หลายแห่ง บางแห่งเขียน ว่า "จุลามณี" และบางแห่งเขียนว่า "จุลหามณี" ในเรื่องนี้ สมเด็จเจ้าฟ้ากรม พระยานริศรานุวัตติวงศ์ ทรงวิจารณ์ว่า

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 413.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 416 - 417.

³ เรื่องมาลัย, หน้า 23.

. . . แม้ใช้อักษรเขียนเป็น พระจุฬามณี ก็เป็นว่าเป็นดวงพลอย ความเฉไปเสีย
 ซึกทางหนึ่ง แทอาจที่ผู้ถูกชื่อจะหมายความเป็นอย่างอื่นไปก็ได้ คือ จุฬา หมายความว่า
 วาบรรจุพระเศศาจก มณี หมายความว่า พระเจดีย์ทำด้วยแก้วมณีก็เป็นโคกรุระมิง
 แต่ในหนังสือพระมาลัยคำหลวง ใช้อักษรเขียนเป็น พระจุฬามณี จะตองแปลว่า
 มณีน้อย มณีรอง มณีที่ 2 โคแกพลอยหุง ถาจะวาไปก็สมควรแล้ว ด้วยพระเจดีย์
 นั้น เป็นของ เทวคานิมิตให้เห็นปรากฏเป็นแก้วมณี ไม่ใช่มณีจริง ๆ ศักดิ์ก็เท่ากับ
 พลอยหุงเหมือนกัน¹

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การต้องการใช้คำว่า "จุฬามณี" เพื่อแสดงว่าพระเจดีย์
 ทำด้วยแก้ว และภายในบรรจุพระเศศา แต่การที่เขียนแตกต่างออกไปเป็นเพราะคนโบราณ
 ไม่เคร่งครัดในเรื่องอักษรวิเศษนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพยัญชนะ ท กับ ล มักใช้ปะปนกัน
 หรือใช้แทนกันได้ในบางกรณี เช่นคำว่า กักขพะ กับ กักขละ มาฬี กับ มาลี หรือมิเช่นนั้น
 ก็เป็นเพราะการคัดลอก ทำให้ตัวสะกดบางคำผิดเพี้ยนไปจากเดิมบ้าง

ความคิดเรื่องไปไหว้พระจุฬามณีเป็นความคิดที่แพร่หลายมากในหมู่ชาวไทย
 เห็นได้จากผลงานจิตรกรรม มักทำเป็นรูปพระจุฬามณีเจดีย์ มีเทวคาเหาะมาบูชาเป็น
 กลุ่ม ๆ ทำให้เกิดข้อสงสัยว่าเหตุใดจึงต้องไหว้พระจุฬามณีเจดีย์ ทั้ง ๆ ที่มีเจดีย์สำคัญ
 อื่น ๆ อีกมากมาย เหตุผลในเรื่องนี้ก็คือ ตั้งใจจะไปไหว้พระศรีอารียิ่งเสด็จมาบูชา
 พระจุฬามณีเจดีย์ หาใช่ตั้งใจจะไปไหว้พระโคตมพุทธเจ้าไม่ แม้หนังสือเรื่องพระมาลัยก็แต่งขึ้น
 เพื่อสรรเสริญคุณพระศรีอารียิ่ง พระมาลัยจึงต้องขึ้นไปไหว้พระจุฬามณีเจดีย์เพื่อจะไต่พบ
 กับพระศรีอารียิ่งโพธิสัตว์ด้วย แล้วแสดงคุณอันยิ่งใหญ่แห่งพระองค์ พาคนให้ทะเยอทะยาน
 อยากพบบ้าง เช่นเดียวกับคติเรื่องใหญ่คายนำกรวยหมากและรูปเขียนไปไหว้พระจุฬามณี
 หรือบอกคนที่กำลังจะสิ้นใจให้ระลึกถึงพระจุฬามณี เหตุผลก็คือต้องการให้คนตายไปไหว้
 พระศรีอารียิ่ง ดังนั้นการไปไหว้พระจุฬามณีจึง เป็นเพียงวิถีทางที่จะนำไปสู่จุดหมายอัน
 แท้จริง คือการไต่พบกับพระศรีอารียิ่งเมตไตรยนั่นเอง

¹ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ, หน้า

นอกจากจะกล่าวถึงสวรรค์แล้ว พระมาลัยคำหลวงยังกล่าวถึงนรก ทั้งคำ
ประพันธ์ต่อไปนี้

. นำนิรียตแปดขุม สนิธิพรมราร้อน กาลสุทรนอนตีปะทัก คาปนรกบัตร
ไมไม เป็นปิ่นไฟหอกแหลน มหาคาปนแดนคจกัน , สังฆาฏกรีนเปลวปูลาม โรรภูพ-
วาวาวเพลิง มหาโรรภูเพลิงสูงสูด อวิจิลุกพลูงพลาม เพลิงไหมดามลนลาว
แปดคณดาวเผาญู สัตวามรูกักภัย¹

ข้อความข้างบนแสดงภาพของมหานรก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของนิรภูมิในกามภพ
มหานรกนี้แบ่งได้เป็น 8 ขุม ได้แก่

1. สัตว์วิมมหานรก หมายถึงนรกที่ไม่มีวันตาย เพราะตายแล้วก็ต้องคืนชีวิต
มารับทุกข์ทรมานอีก คราวถึงอายุขัย
2. กาลสุตมหานรก หมายถึงนรกที่ลงโทษด้วยเส้นตายคำ คือเอาเส้นตายคำ
มาทำรอยบนร่างกาย แล้วปล่อยตามรอยนั้น
3. คาปนมหานรก หมายถึงนรกที่ทำสัตว์ให้เร่าร้อน
4. มหาคาปนมหานรก หมายถึงนรกที่ทำสัตว์ให้เร่าร้อนแสนสาหัส
5. สังฆาฏมหานรก หมายถึงนรกที่บดขยี้ร่างกายสัตว์
6. โรรภูมหานรก หมายถึงนรกที่เต็มไปด้วยเสียงร้องครวญคราง
7. มหาโรรภูมหานรก หมายถึงนรกที่เต็มไปด้วยเสียงร้องครวญครางอย่าง
สาหัส
8. อเวจีนรก หมายถึงนรกที่มีคลื่นทุกข์เป็นนรินทร์

อีกตอนหนึ่งกล่าวถึงพระมาลัยเสด็จไปโปรดสัตว์ในนรก ทำให้สัตว์นรกได้รับความ
ความสุขชั่วขณะหนึ่ง พระมาลัยคำหลวงมิได้กล่าวถึงนรกมากนัก ตรงกันข้าม กลับ
พรรณนาภาพสวรรค์อย่างละเอียดเห็นภาพพจน์ ทั้งนี้เพราะผู้แต่งต้องการแสดงผลของ
กรรมดีมากกว่าผลของกรรมชั่ว เพื่อให้คนทั้งหลายมุ่งทำแต่กรรมดี จะได้ไปเสวยสุขในสวรรค์

¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์บทร้อยกรอง, หน้า 285.

อย่างไรก็ดี ข้อความที่กล่าวถึงปรกแสดงภูมิรัฐของผู้แต่งอย่างเต็มที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นการเน้นแนวความคิดเรื่องโลกทั้งสาม คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ ซึ่งความคิดเหล่านี้ได้รับอิทธิพลมาจากไตรภูมิพระร่วงทั้งสิ้น

ในส่วนที่เกี่ยวกับมนุษยโลก จากสำคัญของเรื่องคือสังกา ซึ่งในพระมาลัยคำ-หลวงเรียกว่า "ทีปคามพ์" หมายถึงแผ่นดินแห่งทองแดง สถานที่ที่กล่าวถึงล้วนอยู่ในสังกาทั้งสิ้น เช่น โรหนคาม และเมืองอนูราช บางครั้งกล่าวถึงชมพูทวีป ซึ่งในหนังสือนี้หมายรวมทั้งอินเดียและสังกา แม้นุคคลในเรื่องก็เป็นชาวสังกาโดยมาก เช่น พระมาลัย พุทธคามินีอภัย ท้าวคินราช เป็นต้น เหล่านี้ทำให้เชื่อว่าผู้แต่งมาลัยยทเวตุดเถรวาทเป็นชาวสังกา เนื้อเรื่องจึงเกี่ยวข้องกับสังกาเกือบทุกตอน

ค. หลักธรรมและความเชื่อ

1. กล่าวโดยย่อ หลักสำคัญที่มีอยู่ในมาลัยนี้ก็คือ ศาสนาพระศรีอารีย เรื่องศาสนาพระศรีอารียเอาเค้ามาจากพุทธพยากรณ์อีกต่อหนึ่ง แต่ได้ขยายความกว้างขวางออกไป โดยประมวลเอาเรื่องนรก-สวรรค์และกุศลกรรมมถมาประกอบกัน ผู้อ่านจะพบที่มาของเรื่องเหล่านี้ในสูตรต่าง ๆ ของพระไตรปิฎก เช่น เวทพุทธสูตร เปตวิตถุวิมานวิตถุ สาเลยยวิตถุ เป็นต้น แต่ถึงแม้สูตรต่าง ๆ เหล่านี้จะเป็นโครงรูปประกอบเรื่องศาสนาพระศรีอารียก็เป็นเรื่องที่มีอำนาจจูงใจที่สุด ถึงกับมีผู้พูดถึงความดีความเจริญ ความสุขสมบูรณ์ เป็นศาสนาพระศรีอารียไปหมด¹

เมื่อวิเคราะห์รูปศัพท์คำว่า "ศรีอารยเมตไตรย" แล้ว เราก็จะเห็นว่า บุคคลก็ตาม ถ้าคนเรามีลักษณะเป็นศรี (ความดี) เป็นอารย (ความเจริญ) และไมเคุรย (ความเป็นเพื่อน, ความปรารถนาให้ผู้อื่นเป็นสุข) ตามพระนามของพระพุทธองค์นี้แล้ว บุคนั้นประชาชนก็มีความสุขอย่างสมบูรณ์ และสังคมก็จะดำรงอยู่ได้เป็นปกติสุข

¹ร.ค.ท. แสง มนวิฑูร, "คำนำ," เรื่องมาลัย, หน้า ๗-๘.

ดิเรก ศักดิ์สิทธิ์ แสดงความคิดเรื่องพระศรีอารีย์ไว้ว่า

. . . รูปศัพท์ที่ว่า "ศรีอารีย์เมตไตรย" นั้น บ่งบอกอยู่ในตัวแล้วว่า "เมตตาเป็นความดีอันประเสริฐ" (สำหรับมนุษย์ยุคปัจจุบัน สิริ + อริย + เมตตา) เมื่อถือเมตตาเป็นธรรมอันประเสริฐ ก็หมายความว่าสังคมจะอยู่เป็นสุขใดของ อาศัยเมตตาธรรมเป็นเครื่องค้ำจุน

มนุษย์ทุกชาติทุกภาษามักไม่พอใจสภาพความเป็นอยู่ของตัวเอง จึงคิดฝันที่จะมีโลกที่ดีกว่า จินตนาการในเรื่องโลกใหม่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ เช่น พลาโต นักปราชญ์กรีก แต่งหนังสือบรรยายภาพ Republic เซอร์โทมัส มอร์ เขียนหนังสือบรรยายภาพ Utopia สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไททรงบรรยายภาพพุทธกรูทวิปในหนังสือเรื่อง ไตรภูมิพระร่วง คินแดนที่บรรยายล้วนเป็นคินแดนที่ดีเลิศตามอุดมคติ ในพระมาลัยคำหลวง กวีได้สร้างโลกยุคพระศรีอารีย์ขึ้น เป็นโลกที่เพียบพร้อมด้วยความสุขชั้นอุดม เมื่อวิเคราะห์แล้วเราก็จะพบว่า โลกยุคพระศรีอารีย์คือการเขียนโดยใช้สัญลักษณ์นั่นเอง ซึ่งผู้วิจัยจะตีความให้เข้ากับความจริงใดดังนี้

ที่ว่า "แผ่นดินสุขุตรราบเรียบ หน้ากลองเปรียบบุปผาน แผ่นดินคาลมดุ่มลอนหลักคอคอนนอนเห็น คุจปราบเป็นปรากฏ" หมายความว่า โลกในยุคใหม่มีแต่ความสุขสงบ ไม่มีสงคราม ไม่มีความเคียดแค้น ทั้งนี้เพราะ "ฝูงหญิงชายทุกพรรคก็ชวนกันรักษา บัญจก็ลาปรีนคร"

ดิเรก ศักดิ์สิทธิ์, "โลกพระศรีอารีย์ : ความหวังของชาวพุทธ,"

พุทธจักร 11 (พฤศจิกายน 2520) : 41.

ที่ว่า "สัปดาห์กาลครั้งนั้น มีใจฉันที่ชื่นชม สามีร่วมรัก คู่พวกพรรค
พงศา" หมายความว่า ทุกคนอยู่ร่วมกันด้วยความเป็นมิตร ไม่มีการแบ่งชั้นวรรณะ
ไม่มีการชู้กรีกเอาเปรียบซึ่งกันและกัน

ที่ว่า "ก่อนมีการกสิกรรม วาณิชมทำนิจกาล รู้แต่เกษมสานต์ภิรมย์ ผูก
สัปดาห์อุคมสุชา ทั้งบุรุษและสตรี เปรมปรีดิ์โอฬาริก เสพกรรมพฤกษ์เลี้ยงกาย บิด
ชวนชวายกิจการ แด่สำราญบำรุงกาย น้าพรอพรายทิพย์เพริศ" แสดงภาพความ
สุขชั้นอุคม คือความสุขจากการไม่ต้องทำงาน ใต้แดดแฉ่งกายให้สวยงาม และแสดง
ความคิดลัทธิสังคมนิยม คือทรัพย์สินเป็นของกลาง ไม่มีใครสะสมทรัพย์สินสมบัติ ไม่มีใคร
ทำการเพาะปลูก หรือค้าขายเพื่อตัวเอง วิธีจัดทรัพย์สินส่วนกลาง คือ ใช้ "กรรม
พฤกษ์" เป็นหลัก นั่นคือต้นกัลปพฤกษ์ ซึ่งเป็นต้นไม้วิเศษขึ้นอยู่ริมเมือง ผู้ใดต้องการ
ทรัพย์สินสิ่งใดก็ไปขอได้จากต้นกัลปพฤกษ์ พลเมืองทุกคนมีสิทธิใช้ทรัพย์สินเหล่านี้ร่วมกัน
ต้นกัลปพฤกษ์เปรียบได้กับองค์การกลางของชาติ มีหน้าที่จัดสรรปันส่วนเครื่องอุปโภค
บริโภคให้แก่ประชาชนโดยไม่ต้องซื้อขาย ตามแนวปฏิบัติของรัฐสังคมนิยม

ที่ว่า "ท่าฝนสวรรค์ไหลหลัง กิ่งเดือนครึ่งหนึ่งตก แขงชูชกเที่ยงคืน
เย็นฟางพื้นมัดพี แฉนธรณีมีรส ปรากฏทวีปชมพู บริบูรณ์หมู่พฤกษาชาติ" หมาย
ความว่า เมื่อมนุษย์มีความเมตตา สังคมก็ร่มเย็นเป็นสุข ความเมตตาเปรียบเสมือน
สายฝนที่ยังความชุ่มชื้นแก่คนทุกคน โดยไม่เลือกชาติ ชั้น หรือวรรณะ

ที่ว่า "อีกขวัญโกชนสาสี ตกมัดพีเมล็ดเดียว งอกขึ้นเขียวขำ แตกพันลำ
หลายหนอ เนื่องเป็นกอดถึงพัน ต้นหนึ่งนั้นพันรวง ใต้เมล็ดดวงขวัญคู่ สองทะนาน
พันพูนเพ็ญ เมล็ดเดียวเป็นมากมาย นับเกี่ยวหลายครามครัน ถึงสองพันสองร้อย
สี่สิบร้อยปลายเกี่ยว นิมทกเสวียนประมาณ สิบหกทะนานสิ้นเสร็จ มีอาภัพพัญญู
ขึ้นเองเจริญยิ่งหวาน แล้วเป็นสารละล่อน แผลนเป็ลือกปล่อนลอนเองมา" แสดง
ความปรารถนาซึ่งยากจะเป็นไปได้ หากที่ความให้เข้ากับโลกในอนาคต ก็หมายถึง

ความเจริญทางวิทยาศาสตร์ ทำให้การผลิตอาหารเป็นไปอย่างรวดเร็วและอุดมสมบูรณ์
จินตนาการซึ่งยากจะเป็นไปได้นี้ยังแสดงออกในเรื่องรูปกายบุคคล ดังคำประพันธ์ที่ว่า
"บมิโรคพยาธิมีทา ทั้งกายาวิกถล ฝูงทวยชนทั่วเท่า บเป็นค่อมเค้างอวยเปลี้ย
จักมุเสียนทวากไม้ อุกชิตใจเป็นบ้า บมีแกชนาครั้งนั้น"

2. พระมาลัยคำหลวงเป็นวรรณคดีที่สั่งสอนจริยธรรม คือสอนให้คนทำ
ความดี เว้นความชั่ว เรื่องนี้เน้นหนักในเรื่องทำดีได้ดี มากกว่าที่จะเน้นว่าทำชั่วได้
ชั่ว จึงพรรณนาถึงความรื่นรมย์ไว้อย่างละเอียด แต่กล่าวถึงความน่าเกลียดน่ากลัวใน
นรกเพียงเล็กน้อย ความดีที่เน้นมากที่สุดในเรื่องนี้คือ ทานบารมี ในบทโต้ตอบระหว่าง
พระมาลัยกับพระศรีอาริย์ พระศรีอาริย์ตรัสถามว่า ชาวชมพูทวีปทำบุญทำกุศลอย่างไร
บ้าง พระมาลัยก็แถลงบุญกุศลนั้นอย่างละเอียด อันได้แก่การทำทาน การถือศีล การ
สร้างโบสถ์ วิหาร พระสถูป พระพุทธรูป ฎีกสงฆ์ สะพาน ศาลา ศาลาพักร้อนกลางทาง
โรงจันทน์ ชุกบ่อ ชุกสระ ทำถนน ทอกกฐิน ตักบาตร ถวายยาและเครื่องบริขารแก่พระ
ปลุกทันมหาโพธิ์ ก่อพระเจดีย์บรรจุพระธาตุ เลี้ยงอุบิคามารดา จัดพิธีบวชให้บุตรหรือ
บุตรบุญธรรม เป็นต้น ซึ่งถ้อยคำเหล่านี้ล้วนเป็นการชี้แนะให้บุคคลทั้งหลายไปปฏิบัติ
ตามทั้งสิ้น

เมื่อพระศรีอาริย์ตรัสบรรยายความประพฤติกของมนุษย์ก่อนเริ่มยุคให้ มี ข้อ
ความเหล่านั้นก็คือ คำสอนให้ยึดมั่นในศีลห้าอันเอง ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

... ล้วนนรชาติใจกุศล ชวนกันกลนทำบุญ คือเพิ่มพูนฤชาต ปาณาติบาต
หอนทำ ทั้งโจรกรรมพารา กาเมสุมิจนายเสพสุรวง มุสาครองสังจา ทั้ง
สุราเบญจกนิ เปนประคิตินมมิชาติ เปสญวาทบสอเสียดุ อคใจเคียดมรสุวาท
ของอุจจำปปลา ทั้งเวรยตรองุตรี มิจนาทิกฎิบไคถือ คบมิตรชื่อสังจตรง
บโคหลงประมาตผิด คร่ำครวญคิคฝายกุศล¹

¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์พร้อมยกทรง, หน้า 275.

นอกจากจะมีแนะนำความดีที่ควรทำแล้ว พระมาลัยคำหลวงยังสั่งสอนคนมิให้ทำชั่ว โดยกล่าวถึงปัญหานันทริก คือการทำบาปร้ายแรงห้าประการ ดังนี้คือความที่ว่า

• • • กระทำปัญหานันทริก คือทำลายภิกษุในารด, กายสังฆวาสุวิบัติ ยุสสังขุส ไหผิดแผก วิวาทแตกราวราน มหาโพธิ์วิหารหักโค่น กิ่งกานทนตามตัด ไหสถูปวิบัติชำรุด ปฏิมาทรุคโทรมหลาย ผู้ทำร้ายโพธิ์สัตว์ เป็นสุาห้สมรณา ทั้งสังฆาภิชาฎา ไหมรุธาศวายชนม ผู้ทำกุศลตระหนี่ทรุพย ผู้หลวงหลับควย ประมาท ปวงชนชาติเขนนั้น บมีอาจทันซาพระองค์ เมื่อจะคำรงคำรัส จะมาครุสในภพไตร¹

ผู้ที่ทำชั่วย่อมได้รับกรรมชั่วตอบแทน เช่น ตกนรก สำหรับผู้กระทำความดีในนันทริก จะไม่ได้มาเกิดในยุคพระศรีอาริย์ แต่กระนั้น ผู้ที่ได้รับทุกข์ในนรกก็สามารถผ่อนคลายความทุกข์ได้ โดยญาติมิตรที่มีชีวิตอยู่ทำบุญทำทานอุทิศส่วนกุศลไปให้ ความเชื่อนี้จึงเป็นเหตุหนึ่งให้คนไทยนิยมทำบุญกันมาก

พระมาลัยคำหลวงได้แสดงความคิดและความเชื่อเรื่องการทำบุญไว้มากประการแรก การทำบุญจะได้บุญมากหรือน้อยเพียงไร ขึ้นอยู่กับจิตใจของผู้ทำ มิใช่ขึ้นอยู่กับจำนวนวัตถุที่ให้ เช่น ชายยากจนคนหนึ่งเก็บกวาดและทรายมาก่อเป็นเจดีย์ เก็บดอกไม้มาประดับ และกราบไหว้เจดีย์นั้นด้วยใจอันซื่อซน อานิสงส์เพียงเท่านี้ก็ส่งผลให้ชายนั้นได้ไปเกิดเป็นเทวดา มีบริวารมากถึงหนึ่งแสนองค์ ดังนั้น คนจนจึงควรทำบุญตามกำลังความสามารถของตน ดังพระคำรัสของพระศรีอาริย์ที่ว่า "คนทลิตนั้นตามสม โดยนิยมจะบูชา" แต่ไม่ว่าคนจนหรือคนรวย ก็มีโอกาสรับผลบุญโดยเท่าเทียมกัน ดังคำประพันธ์ในอิทธิญาณภาษิตที่ว่า "อย่าดูถูกบุญกรรมว่าทำน้อย น้ำตกย่อยเท่าไร ไค้ก้นหนา"

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 273.

ความเชื่อประการต่อไปคือทำบุญอย่างไรได้ผลตอบสนองอย่างนั้น เช่น ชายยากจนคนหนึ่งถวายดอกบัวแก่พระอรหันต์ ภายหลังจากจึงได้เกิดเป็นเทวดา มีชื่อว่า อุบลเทวินทร์ เสวยสุขอยู่ในวิมานดอกบัว พระกายหอมกลิ่นดอกบัว และเมื่อเสด็จไป ทางไหนก็มีดอกบัวรองรับพระบาท เช่นเดียวกับบริวารของพระศรีอารียะ ชาติก่อนทำ บุญด้วยสิ่งของสียด เมื่อเป็นเทวดาก็ทรงเครื่องทรงสีนั้น ความเชื่อข้อนี้เห็นชัดใน เรื่องการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งจะแสดงผลที่คล้ายคลึงกันต่อชาวโลก เช่น พระโพธิสัตว์ไม่พูดโกหก ผลคือฝูงชนไม่เป็นไม้ พระโพธิสัตว์ให้ยาแก่คนป่วย ผลคือ ฝูงชนไม่เป็นโรค พระโพธิสัตว์ให้ทานเสื้อผ้าแพรพรรณ ผลคือฝูงชนมีรูปร่างหน้าตา งดงาม พระโพธิสัตว์แผ่เมตตาจิตให้ทุกคนทั่วโลกโดยไม่เลือกที่รักมักที่ชัง ผลคือฝูงชน รักใคร่กันเหมือนญาติมิตร ดังนี้ เป็นต้น

ความเชื่อประการสุดท้ายสะท้อนออกมาเป็นธรรมเนียมนิยมหลังการทำบุญ ซึ่งผู้ทำมักจะทำจิตใจอธิษฐานปรารถนาสิ่งต่าง ๆ โดยอาศัยความเชื่อพื้นฐานว่า ทำบุญ แล้วช่วยไต่บุญ เช่น ชายยากจนถวายดอกบัวแก่พระมาลัยแล้ว ตั้งความปรารถนา ขอให้เกิดมาเป็นคนร่ำรวยทุกชาติ เช่นเดียวกับชาวชมพูทวีปทั้งหลาย เมื่อทำบุญแล้ว จะอธิษฐานขอให้ได้พบพระศรีอารียะ นอกจากนั้น ยังเชื่อว่าบุญเป็นสิ่งที่ส่งมอบกันได้ จึงเกิดประเพณีกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลไปให้ผู้ตายขึ้น

3. พระมาลัยคำหลวงจำลองภาพบุคคลที่ดีในอุคตมคติ จุดประสงค์เพื่อให้ ผู้อ่านได้ยึดถือเป็นแบบอย่างและประพฤติตาม ซึ่งพอจะแยกได้ดังนี้

ก) นักบวช แสดงภาพพระภิกษุที่ดีเลิศคือพระมาลัย คุณธรรมของท่าน คือเป็นผู้มีความเมตตา กระทำทุกอย่างเพื่อประโยชน์สุขของคนทั่วไปโดยไม่คำนึงถึง ความเหนื่อยยาก เป็นผู้ไม่ถือตัวและเข้าได้กับประชาชนทุกชั้น นอกจากนั้น ยังแสดง ภาพสามเณรที่ดี เป็นผู้ยึดมั่นในพระรัตนตรัย ปรมนิมิตีพระอาจารย์และขยันหมั่นเพียร ในการศึกษาธรรม

ข) กษัตริย์และราชวงศ์ แสดงภาพของท้าวทุษฐคามินีอภิ และท้าวศิขรา แห่งสังกา เป็นผู้ยึดมั่นในพระรัตนตรัย บำรุงพระศาสนา และทำทานแก่คนจนโดยไม่ตระหน

ค) คนจน แสดงภาพคนจนมากมายหลายคน แต่ละคนมีลักษณะที่เหมือนกัน คือเป็นผู้เลื่อมใสในพระรัตนตรัย และทำบุญอุทิศทานตามกำลังความสามารถของตน เป็นการยืนยันความคิดที่ว่า คนจนก็สามารถทำดีได้ และมีโอกาสที่จะได้รับผลดีตอบแทน เทียบเท่ากับคนรวย

ง) คนรวย สะท้อนค่านิยมของสังคมไทยว่า คนรวยคือคนที่มีบริวารมาก เช่น เทวดาต้องมีนางฟ้าจำนวนมากมาเป็นขบวนเกียรติยศ และคนรวยต้องทำบุญทำทานโดยไม่ตระหนี่ เพื่อแสดงความใจกว้างตลอดจนความมีหน้ามีตาของตน

บุคคลต่าง ๆ ในเรื่องพระมาลัยคำหลวงต่างก็รักษาหน้าที่ของตนเป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นผู้ดี ไร้ คนรวยหรือคนจน ทุกคนต่างยอมรับชะตากรรมของตน ไม่มีการ อิจฉาริษยาหรือก้าวร้าวบุคคลในชนชั้นอื่น เพราะมีความเชื่อว่า ชีวิตจะรุ่งโรจน์เพียงใด ขึ้นอยู่กับการกระทำในอดีตชาติ จึงทำให้สังคมดำเนินไปด้วยความปกติสุข แสดงคติ พุทธศาสนาที่ว่า "กรรมเป็นเครื่องชี้เจตนา" และ "คนดีคือคนที่ปฏิบัติหน้าที่ของตนอย่างดีที่สุด" ซึ่งคติประการหลังนี้ตรงกับหลักธรรมภควทศีตาของพราหมณ์¹

ศูนย์วิจัยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ดูรายละเอียดในกถุณะไหวุปลายนุยาส, ศรีมหภควทศีตา, แปลโดย ร.ท.ท. แสง มนวิฑูร และ จ่านงค์ ทองประเสริฐ (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์-แพรวพิทยา, 2515), หน้า 1 - 61.

อิทธิพลของเรื่องนันทโศภนัทและพระมาลัย

นันทโศภนัทศูทรเป็นเรื่องที่คนไทยคุ้นเคยพอสมควร เพราะได้รับทั้งจากพระธรรมเทศนา บทสวดและบทแหลลอยบอย ๆ ส่วนเรื่องพระมาลัยเป็นเรื่องที่คนไทยรู้จักคุ้นเคยอย่างดี และเป็นเรื่องที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยอย่างเด่นชัด สาระสำคัญที่ได้รับจากเรื่องนี้คือ ความเชื่อเรื่องพระศรีอารีย ซึ่งได้เค้ามาจากพุทธพยากรณ์อีกตอหนึ่ง คนไทยมีความเชื่ออย่างแน่นแฟ้นว่า ศาสนาของสมเด็จพระมหาสมณโคดมจะดำรงอยู่ได้เพียง 5,000 ปี ดังคำประพันธ์ที่ว่า

. . . พระเมตไตรยท่านเจดยพุลัน ข้าแต่อรหันต์วรนารต เมื่อใดพระศาสนา
บรม สมเด็จพระโคดมจวมภพ ถึงถวนครบหาพัน ก็อันตรธานพินาศ อันวาโลก
ธาตุทั้งหลายจักระส่าระสาโยอาเกียรณ¹

แม้พระพุทธองค์ทรงมีพระดำริเช่นนี้ ดังข้อความที่ว่า

. . . ทรงพระพุทธดำริว่า ตถาคคจะประกิบฐานอยู่ในโลกมิไค่นาน ก็จจะ
ปรินิพพานเป็นนถ และเมื่อตถาคคณิพพานแลว สวากทงหลายจะลุ่มาบกควย
จตุปัจจยจะไคยาก พระศาสนาแห่งตถาคคก็จะมีอาจวณนาการไปถวน
5 พันพระวัสสา²

เมื่อห้าพันปีล่วงไปแลว โลกก็จะระส่าระสาย ภายหลังโลกจึงกลบัคืนสู่ภาวะ
อันบรมสุข เรียกยุคนี้ว่า ยุคพระศรีอารีย ความเชื่อนี้จะสะท้อนออกมาในแง่มุมต่าง ๆ
กล่าวคือ

ก. คานประเพณี

1. ประเพณีเทศน์มหาชาติ พระศรีอารียได้มีเทวโองการถึงชาวโลก
โดยผ่านทางพระมาลัยว่า

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 273 - 274.

² สมเด็จพระพรมาณูชิตชินอรต, พระปฐมสมโพธิกถา, หน้า 295.

. . . แม่นผู้ใดจะใคร่พบ จงเคารพตามโอวาท ให้ท่ามหาชาติเนื่องนั้นต์ เครื่องถึงละพันจงบูชา ไหจบในทิวาวันนั้น ตั้งประทีปพันบูชา ดอกบุษมาถวน พัน บัวเดือนผันอินทนิลา ดอกมณฑาโคยจง เทียนแลธงฉัตรา เครื่องบูชาทั้งนี้ จงถวนถึงสิ่งละพัน คนลลิตนั้นตามสม โดยนิยมจะบูชา พระคาถาดวนพัน ให้ สดับธรรมเคารพ จนจบจบอุทาหรณ์ พระเวสสันดรนฤบาล บัจฉิมกาลสมุโพธิ์ สมภารโสศอุณฺคม เป็นที่สุดสมในชาตินั้น บูชาพระธรรมจงบรม จึงจะได้ ประสพองค์ศา เมื่อจะลงมาอุบัติ จะโคคาวีรสโพธิญาณ อันโอฬารอลังการ อันผู้มนุสสาเหล่านั้น เขาจึงจะทันศาสนา เฉพาะภักตราวิมลพรรณ ก็จะได้ ถึงอรหันตธรรมวิเศษ โดยประภททุกสลา อันเขาส้าสมมา นั้นแล¹

ด้วยเหตุนี้ การเทศน์มหาชาติจึงเป็นประเพณีที่สำคัญยิ่งของทุกท้องถิ่น ใน ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีประเพณีนี้ในเดือนสี่ เรียกว่า งานบุญเวส (พระเวส) ในภาคเหนือมีการตั้งธรรมหลวงเทศน์มหาชาติในเดือนยี่เหยื่อ ซึ่งตรงกับเดือน พฤศจิกายน และมีประเพณีเทศน์มหาชาติในเดือนสามเหยื่อ คือ เดือนชันวาคม ส่วน ในภาคกลางและภาคใต้มีประเพณีเทศน์มหาชาติ ประมาณเดือนอ้าย นิยมเทศน์ที่วัด หรือที่ศาลากลางหมู่บ้าน สถานที่แสดงธรรมเทศนานั้น นอกจากจะประดับด้วยดอกไม้ รูปเทียนและธงทิวแล้ว ยังตกแต่งด้วยกล้วย อ้อย มะพร้าว และกิ่งไม้ เพื่อให้มี สภาพคล้าย ๆ ป่า ซึ่งเป็นฉากสำคัญของเรื่อง

2. ประเพณีให้ผู้ตายถือกรวยดอกไม้ เป็นประเพณีที่กระทำกันทั่วไป ทั้งพิธี ของหลวง และพิธีของสามัญชน เมื่อคนเจ็บหนักใกล้จะตายเต็มที่ ต้องจัดดอกไม้รูป เทียนบรรจุกรวยใบตองใหญ่ที่พนมมือถือไว้ นอกจากนั้น เมื่อมีศตราสังศพเสร็จแล้ว ต้องให้ผู้ตายพนมมือถือกรวยดอกไม้อีกครั้งหนึ่ง กรวยนี้ทำด้วยใบตอง ข้างในใส่ ดอกไม้ 1 ดอก เทียน 1 เล่ม บางแห่งใส่หมากพลูด้วย ทางภาคอีสานนิยมใส่เมี่ยง ในกรวย คือใส่ใบชะพลูขยำกับเกลือให้เข้า สมมติว่าเป็นเมี่ยง จุดประสงค์ที่ให้ผู้ตาย

¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์บทร้อยกรอง, หน้า 272 -

ถือกรวยดอกไม้ - เพื่อให้นำไปบูชาพระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ อันจะเป็นโอกาสให้
ได้ไหว้พระศรีอารีย์ด้วย¹

นอกจากจะมีอิทธิพลต่อจิตใจของคนไทยแล้ว ความเชื่อเรื่องพระจุฬามณีเจดีย์
ยังมีอิทธิพลต่อประเพณีของชาวกัมพูชา เช่น ในเรื่องการพระศพนมเด็จพระศรีสวสดี
พระเจ้าแผ่นดินแห่งกัมพูชา เมื่อพระองค์ใกล้จะสิ้นพระชนม์ ทรงประทับอยู่บนพระ
แท่นซึ่งเขียนรูปพระจุฬามณีเจดีย์ไว้บนเพดาน และตรงกลางคานตะวันออกของพระแท่น
แขวนพระบังนุพระจุฬามณีเจดีย์ไว้ เพื่อพระองค์จะได้ทรงตั้งพระวิญญูญาณเฉพาะไป
ยังสถานที่นั้น โดยมีอาจารย์สองคนนั่งอยู่ข้างพระแท่นคนละข้าง คอยสังเกตรวดวาโย
ต่าง ๆ และสวดพระธรรมถวาย ครั้นถึงลมพระอภิธรรมอันเป็นที่สุด อาจารย์ก็เอา
ของทองคำกรวยหมากที่ใส่เทียนขี้ผึ้งคู่หนึ่ง รูปใหญ่ 2 ดอก พลุ 5 ใบ หมากสง 5 ผล
ถวายที่พระหัตถ์ทั้งสอง กรวยนี้สำหรับพระชีวิตนำไปนมัสการพระจุฬามณีเจดีย์บน
สวรรค์ หลังจากนั้น ในตอนถวายพระเพลิง ต้องจัดผ้าขาวไว้ 5 คอก ผ้าขาวนี้ใช้
สำหรับทำธงบูชาพระจุฬามณีเจดีย์ ซึ่งจะเอาไปปักไว้ใต้ต้นไม้ หรือที่พระเจดีย์ซึ่ง
ประดิษฐานพระบรมอัฐิ²

3. ประเพณีกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้ตาย เมื่อพระมาลัยเสด็จไป
โปรดสัตว์ในนรก สัตว์นรกได้สั่งฝากความถึงญาติมิตร ให้บุคคลเหล่านั้นเร่งทำบุญทำ
ทานและหลัง "ทักษิโณทก" คือ กรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลถึงผู้ตาย จะทำให้ผู้ตายพ้นทุกข์
ทรมาน ดังเนื้อความที่ว่า

¹ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน), ประเพณีเกี่ยวกับชีวิตเกิด-ตาย,
พิมพ์ครั้งที่ 2. (พระนคร: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมาศศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2510),
หน้า 172. (เก็บความ)

² กรมศิลปากร, ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ, พิมพ์ครั้งที่ 5. (นครหลวงกรุงเทพ
ธนบุรี: สำนักงานพิมพ์บรรณาคาร, 2515), 2: 574 - 576. (เก็บความ)

ขอพระผู้เป็นเจ้า จงบอกเล่าแก่ญาติ แห่งข้ามาทอันมี ในบุรีชื่อนั้น
 ในบ้านอันชื่อนี้ ชนบทมีชื่อไกล บอกนามในปิตุเรศ อยู่ประเทศที่นั้น นามพงศ์
 พันธุณานา บุตรธิดาสามี มาตุภคินีพี่ชาย ให้ทั้งหลายเร่งทำ กุศลกรรมสงมา
 ไหมบูชาพระพุทธ อรรคมุขอุดมเลิศ สงฆ์ประเสริฐศีลาจารย์ แล้วให้ทานยาจาก
 ทักษิโณทกสงมา แก่ฝูงชาทุกคน จึงจะพ้นจากทุกข์¹

ด้วยเหตุนี้ คนไทยจึงทำพิธีกรวดน้ำหลังจากทำบุญแล้ว ถือกันว่าถ้าใครทำ
 บุญแล้วไม่กรวดน้ำ ก็จะไม่มีการได้รับผลบุญนั้นเลย นอกจากตนเอง

4. ประเพณีงานศพ ในงานศพบางแห่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งตามชนบท
 มีประเพณีการสวดพระมาลัย ซึ่งประเพณีนี้เป็นอิทธิพลโดยตรงจากเรื่องพระมาลัย ใน
 ทำนองเดียวกัน พุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานก็มีประเพณีเช่นวิญญูญาณหรือพิธีกงเต็ก ใน
 พิธีนี้ต้องจักษุรูปและแทนบูชาพระที่จั่งเสมอ และมีการสวดอ้อนวอนขอให้พระที่จั่งปลด
 เปลื้องทุกข์ของสัตว์ในนรก เพราะท่านเป็นพระโพธิสัตว์ ผู้ทำหน้าที่พิทักษ์สัตว์นรก
 ถือกันว่าพระที่จั่ง เป็นองค์เดียวกับพระมาลัย ภาษาญวนเรียกว่า เคียงตางเยื่องโบ้ตาก
 พระนามของพระองค์ปรากฏอยู่เสมอในบทสวดพิธีกงเต็ก เช่น ในพิธีปลุกกระซัง มีบท
 สวดภาษาญวนตอนหนึ่งว่า

คำเบิกเมื่อที่กระซัง

(โธ้งจุงเซอโคว บาวเกกาวเอิมเถื่อง
 เกรียกเทียนค่างท่าโห่ง เคียชชูมินบ่าว
 จู เคียงตางเยื่องโบ้ตาก)

คำแปล

ขอนอบน้อมพึ่งพระบารมีอภินิหาร
 แห่งพระมาลัย เกรเจ้าซึ่งเป็นผู้
 ค้ำทุกข์แห่งสัตว์ทั้งหลาย จงบันดาล
 เดีียงก้งวาลแห่งกระซังนี้ ให้ไคยัน
 ตลอดทั่วถึงชั้นพรหมโลก แลมนุษย์

¹เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและการนิพนธ์บทร้อยกรอง, หน้า 244.

คำแปล (ต่อ)

สัตว์ทั้งหลาย ตลอดถึงอบายภูมิ โดย
อำนาจแห่งพระมาลัยเดรเจ้า ก็จัก
ได้มีสติระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยทั้ง
สาม¹

ในพิธีกึ่งห่อ คือพิธีถวายเครื่องกระยาหารเป็นพุทธบูชาในตอนกลางวัน
ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกึ่งเตก พระสงฆ์เป็นผู้อ่านประกาศถวาย มีเนื้อความตอนหนึ่งว่า

ประกาศคำถวาย

(นามโมณูมินบัวจุกุโซโมนโทน กูมาด
ตามโตคายหัน เตียตางเยืองโตาก
มาสาทาก จึงมีนหันเลี่ยนคำหา)

คำแปล

ขอนอบน้อมนมัสการองค์พระมาลัย
เดรเจ้า ซึ่งเป็นผู้โปรดสัตว์ใน
อบายภูมิ จงเป็นประธาน²

ดังนั้น เรื่องราวของพระมาลัยจึงมีความเกี่ยวข้องกับประเพณีงานศพอยู่
มาก ทั้งทางฝ่ายเถรวาทและฝ่ายมหายาน

ข. คำนภาษาและวรรณคดี คนไทยมีความเชื่อเรื่องพุทธพยากรณ์และเรื่อง
พระศรีอาริย์อย่างฝังใจจนสะท้อนออกมาเป็นสำนวนพูดติดปาก เช่น เมื่อมีผู้ประพฤติ
เลื่อมเสียก็นิยมพูดว่า "ศาสนาคุณจะเวียนแล้วเดี๋ยวนี้" หมายความว่าศาสนาของ
สมเด็จพระมหาสมณโคดมโกดจะสิ้นสุดลงแล้ว ความเชื่อนี้ก่อให้เกิดผลเสีย คือแทน
ที่คนไทยจะร่วมมือกันปรับปรุงแก้ไขความเลื่อมเสียนั้น เรากลับวางเฉยเสีย เพราะ
เห็นว่าเป็นเรื่องธรรมดา ทำให้ศาสนาถึงจุดเลื่อมเร็วขึ้น

¹ พระครูคณาภิรมสมณาจารย์ (บี), ตำราวง เตกและตำรากฐิน, (พระนคร:
โสภณพิพรรฒธนากร, 24688), หน้า 18.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 27.

ส่วนวน "เหมือนพระมาโปรด" แสดงความรู้ลึกซึ้งของผู้พูด หมายความว่า วาราวกับได้รับความช่วยเหลือจากพระศรีอารีย์ ส่วนส่วนวน "ขออย่าได้ไต่พบได้เห็นพระ โดย" หมายความว่าขออย่าได้พบพระศรีอารีย์นั่นเอง เป็นคำสาปแช่งที่ค่อนข้างจะพารุขจิตใจสำหรับคนสมัยก่อน เพราะคนสมัยก่อนมีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะไปเกิดในยุคพระศรีอารีย์

คำนำวรรคนี้ กวีไทยหลายคนนิยมเขียนคำอธิบายในปัจฉิมกถา (colophon) ในตอนท้ายของหนังสือ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง หนังสือที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา คำอธิบายของกวีส่วนใหญ่คือ ขอให้ได้เกิดในยุคพระศรีอารีย์ และบรรลุนิพพานในสมัยนั้น แม้องค์พระนิพนธ์พระมาลัยคำหลวงก็มีความปรารถนาเช่นนี้ ดังเนื้อความว่า

. . . เคะขะกุดมุนีไซร์ จงพบพระเมตไตรยวรนาถ อย่าแคลวคลาศบาท
บท จงเกิดในบงกชบริสุทธิ จงเป็นบุญโดยอัทธินิ ไคเอหิสิทธิมรรพชา
ณะเพาะภักตราวิมลพรรณ แห่งบรมธรรมพระเมตไตรย ไคธรรมพิสมัยเสร็จ
อรอด จงทรงอรหัตต์สำเร็จ แลวงจงเสด็จนฤพาน เมื่ออาสานั้นไซร์
ประนิทานี่จงไค คุณน้ำใจปอง ฯ¹

เคชะซากลาวแก่ง	ศุภสาร
เคชะแกลงนิทาน	เทียบไว้
เคชะเพียรเจียรกาล	จนเสร็จ
เคชะบุญแก่งไค	พบไท่ทรงธรรม ฯ ²

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นกวีอีกพระองค์หนึ่ง ที่มักทรงพระนิพนธ์ Colophon มีสาระสำคัญว่า ด้วยบุญกุศลที่พระองค์ทรงพระนิพนธ์ หนังสือเป็นผลสำเร็จ จงเป็นปัจจัยให้พระองค์ได้เกิดเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวาของ

¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวักและพระนิพนธ์บทร้อยกรอง, หน้า 292.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 293

พระพุทธเจ้าในอนาคต คือ พระศรีอาริย์ ดังโคลงท้ายเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ มีใจ
ความว่า

จงเป็นปัจเจกเบื้อง	อนาคต ภพเอย
ดูอักรสาวกยศ	เลิศล้น
ทักษิณเสรีจรมโนรต	คจฺปราด นานา
ทุกชาติปราชญ์เป็รื่องพัน	เพื่อบุญบุญกวี ๑ ¹

โคลงท้ายเรื่องลิลิตเตลงพ่ายมีความว่า

มละเลยกิจอื่นเอื้อ	เอาฐูร เคี้ยวพอ
สำคัญมโนรตวิบูลย์	บราง
จงเป็นปัจเจกภูถ	สราพก พระเอย
หนปักษทักษิณสราง	สฤตติไคคังถวิล
แห่งป็นวิสุทธิเทพยไท	ทศพล
อันอุบัตินาคคคด	อยาแกลว
ปัญญาริกญาณยล	สีสัถย แลฤา
มลังเกลศลามกแผ้ว	ผองเพ็ยงเพ็ญแข ๑ ²

นอกจากนั้น เรื่องพระมาลัยยังมีอิทธิพลต่อการตั้งชื่อบุคคลและสถานที่ต่าง ๆ
เช่น ในสมัยสุโขทัย มีพระเถระรูปหนึ่งชื่อ พระมหาเถรศรีศรัทธาจุฬามณีศรีรัตนลังกา

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และคนอื่น ๆ,
สมุทรโฆษคำฉันท์, (พระนคร: กิวพร, 2503), หน้า 261.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, ลิลิตเตลงพ่าย,
พิมพ์ครั้งที่ 2. (พระนคร: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2515), หน้า 196.

ที่ปมหาสามีเจ้า เป็นบุตรของพระยากำแพงและเป็นหลานของพ่อขุนผาเมือง ดังปรากฏชื่อและเรื่องราวอยู่ในศิลาจารึก หลักที่ 2 วัดศรีชุม ซึ่งคงจะแต่งขึ้นในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ก็ปรากฏวัดแห่งหนึ่งชื่อวัดจุฬามณี อยู่ในเมืองพิษณุโลก เป็นวัดที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ประทับในขณะผนวช เหนือนี้แสดงว่า คนไทยรู้จักเรื่องพระมาลัยเป็นอย่างดี ก่อนที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศระจะทรงนำมานิพนธ์เป็นคำหลวง

ค. ก้านถือปกรม นิจิตรกรรมและประติมากรรมเรื่องพระมาลัยไปโปรดสัตว์นรก ปรากฏอยู่ตามวัดต่าง ๆ ในประเทศไทย ทั้งในกรุงเทพฯและต่างจังหวัด รายชื่อวัดใน กรุงเทพฯ ที่มีถือปกรมเหล่านี้ได้แก่ วัดปากน้ำภาษีเจริญ วัดเปาโรหิต และวัดนางนอง เป็นต้น ส่วนวัดที่ต่างจังหวัดได้แก่ วัดไผ่โรงวัว สุพรรณบุรี นอกจากตามวัดแล้ว ศิลปกรรมจากเรื่องพระมาลัยยังปรากฏอยู่ตามวังต่าง ๆ เช่น ที่ผนังพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เขียนรูปเทวดากำสังไปไหว้พระจุฬามณีเจดีย์ สะท้อนความจริงที่ว่า วัดกับวังมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในสังคมไทย ในทำนองเดียวกัน พุทธศาสนิกชนฝ่ายมหายานก็นิยมบูชารูปปั้นพระศรีอารียะ ตั้งแต่ขนาดเล็กที่สุดจนถึงใหญ่ที่สุด ซึ่งเราจะดูตัวอย่างได้ที่วัดมิ่งกรมลาวาส กรุงเทพฯ สำหรับภาพหรือรูปปั้นพระมาลัยนั้น จะหาดูได้ในพิธีงเตกทั่ว ๆ ไป เพราะตามคติมหายาน พระมาลัยก็คือ พระกษิติครรภ ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์สำคัญองค์หนึ่งนั่นเอง

สรุปได้ว่า เรื่องพระมาลัยเป็นเรื่องที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยมาก เรื่องพระมาลัยในที่นี้หมายถึงเรื่องราวทั่ว ๆ ไปที่คนไทยรู้จักดีแล้ว มิได้หมายถึงพระมาลัยคำหลวง ทั้งนี้ เพราะอิทธิพลต่าง ๆ จากเรื่องพระมาลัยปรากฏขึ้นในสังคมไทยนับตั้งแต่สมัยสุโขทัย อันเป็นช่วงเวลาขณะที่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศระจะทรงพระนิพนธ์เรื่องนี้เสียอีก